

Dare Jeršek

Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942

V času od oktobra 1941 do februarja 1942 je Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF) organizirala štiri množične plebiscite s tem, da je v počastitev določenih spominskih dni izdala odlok, da naj slovensko prebivalstvo dotičnega dne med 19. in 20. uro zapusti ulice in javne lokale kot tih, molčeč protest proti okupatorju. Te manifestacije in demonstracije pa niso bile omejene samo na »uro molka«, ampak jih je spremljalo tudi potresanje letakov, pisanje gesel in znakov in sabotažna dejanja. Sam izraz »plebiscitne akcije« je prvi uporabil Boris Kidrič, ki je bil njihov pobudnik. Ni čudno, če se tega izraza poslužuje v svojih poročilih tudi italijanski okupator, saj so bile te akcije dejansko plebiscit za OF. Njihov osnovni namen je bil: pokazati enotnost slovenskega naroda v OF. Bile so resničen odraz razpoloženja ljudskih množic in izražale so zaupanje večine slovenskega naroda vodstvu narodnoosvobodilnega boja in njegovi politiki. Vsi ti plebisciti pa so istočasno tudi razkrinkavali slovensko reakcionarno buržoazijo.

Vse štiri plebiscitne akcije so bile javna istočasna in enotna množična manifestacija pripadnosti večine slovenskega ljudstva k Osvobodilni fronti in javna množična demonstracija velikega dela slovenskega ljudstva proti okupatorju, ki je lahko potekala brez človeških žrtev. Okupator je bil tedaj na višku svoje moči. Na vzhodu je prodril daleč v notranjost sovjetskega ozemlja in prve dni oktobra je začel svojo veliko ofenzivo proti Moskvi. Tu so ga v začetku decembra ustavile sovjetske divizije, ki so nato začele svojo veliko in uspešno protiofenzivo in tako dokončno odstranile nevarnost za padeč sovjetske prestolnice, ki jo je vlada že zapustila. V Afriki je bil položaj zaveznikov sicer nekoliko boljši, čeprav se je začela uspešna invazija na afriško celino šele v novembru 1942.

Takšne so bile razmere na obeh frontah. Sile osi so bile povsod v premoči in doživljale so zmago za zmago. Njihov nasprotnik se je moral dotlej v glavnem le umikati. In ko so v začetku decembra 1941 stopile v vojno še ZDA, so prav tako doživljale poraz za porazom. Osvobodilna gibanja, ki so s skromnimi sredstvi začela svoj boj daleč za odprtimi frontami, so bila maloštevilna. Bila so brez vsake pomoči in izpostavljena strašnemu preganjanju. Edino v Jugoslaviji je imelo narodnoosvobodilno gibanje v tem času že prve večje uspehe, zlasti ko je bilo jeseni 1941 v zahodni Srbiji izbojevano prvo osvobojeno ozemlje. Toda novembra 1941 so Nemci z novimi silami in ob pomoči Mihailovičevih četnikov to ozemlje uničili. Tudi

v majhni Sloveniji, razkosani med tri okupatorje, je narodnoosvobodilno gibanje poleti, zlasti julija in avgusta 1941 doživelo velik vzpon. Sovražniku je uspelo, da je s pomočjo novih sil razbil del partizanske vojske, ki se je morala bojevati brez večjih vojaških strokovnih izkušenj na ozemlju z gosto razpredeno mrežo prometnih sredstev in z na gosto posejanimi sovražnikovimi posadkami, na ozemlju, ki so ga okupatorji imeli za svojega¹ in bili tudi odločeni, da v kali zatro vsak odpor. Slovenska partizanska vojska se je v hudi preizkušnji v letu 1941 obdržala le ob svojem močnem, smotrno vodenem množičnem političnem zaledju, ki ga je predstavljala Osvobodilna fronta. Njeno množičnost in moč so med drugim pokazale tudi plebiscitne akcije 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 7. februarja 1942, ki so spričo tedanjih razmer doma in v svetu dobile še poseben pomen.

Pobudnik posameznih akcij je bila Komunistična partija. O izvedbi vsake akcije je na svoji seji sklepal IO OF, konkretno organizacijo akcij pa so izvedla partijska in frontovska okrožna in rajonska vodstva.

29. oktober 1941

Prva plebiscitna akcija je bila 29. oktobra 1941. Ta datum je v zgodovini slovenskega naroda ostal pomemben zato, ker se je tega dne leta 1918 zrušila Avstro-Ogrska z njenim stoletnim zatiranjem Slovencev in se je končala prva svetovna vojna.

Osvobodilna fronta je prvo plebiscitno akcijo izvedla v času svojega vzpona, ko je dejansko začela postajati »država v državi«. OF se je preko svojih okrožnih, rajonskih in terenskih odborov, ki so dobivali že značaj oblasti, tako utrdila, da se je Vrhovni plenum na tretjem zasedanju dne 16. septembra 1941 lahko preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Ta »za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju.«² Na prvem zasedanju je SNOO kot prva oblast izdal tudi znane tri odloke: odlok o vključenju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok o kazenskih sankcijah proti izdajalcem, odlok o narodnem davku in narodnem posojilu.³

Ker so bile razmere v zasedenih pokrajinah Slovenije glede okupacijskega sistema in metod okupatorja različne, si bomo najprej ogledali praznovanje 29. oktobra v Ljubljani in »Ljubljanski pokrajini«.

Do druge polovice oktobra 1941 so bile večje partizanske akcije le na Štajerskem in Gorenjskem. Številnejša industrijska središča in v zvezi s tem tudi večja moč Partije in ostre represalije nemškega okupatorja, so omogočili, da je v teh pokrajinah prišlo do formiranja številnejših parti-

¹ Ozemlje, ki so ga zasedli Italijani, so 3. maja 1941 proglasili za »Provinzia di Lùbiana — Ljubljanska pokrajina«. Nameravano formalno priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu — dejansko so nacisti to ozemlje obravnavali za priključeno — pa je zaradi narodnoosvobodilnega gibanja v teh pokrajinah nemški okupator odlagal in končno februarja 1942 odložil za nedoločen čas.

² Slovenski poročevalec, leto II. št. 18, dne 20. septembra 1941, ponatis, Ljubljana 1951, str. 131 (odslej citiran ponatis).

³ Prav tam, str. 132.

zanskih čet in oboroženih akcij prej kot v »Ljubljanski pokrajini«, kjer so Italijani kazali ljudstvu »prijazen« obraz. Zato se je morala Partija močno potruditi, da je dokazala ljudstvu, da ima italijanski okupator iste cilje kot nemški, le da se poslužuje drugačnih metod. Zato je bila poglavitna naloga osvobodilnih sil slovenskega naroda, da okrepe partizanske akcije na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani.⁴ Prav v času italijanske ofenzive na področju Krim—Mokrec—Kurešček, ki je trajala od 6. do 29. oktobra 1941, sta bili prvič napadeni dve utrjeni okupatorjevi postojanki, Lož in Bezuljak na Notranjskem. Krimski partizani so v tej ofenzivi sicer pretrpeli težke izgube, a uničeni niso bili. Ko so Italijani 28. oktobra praznovali obletnico pohoda na Rim in ko so 29. oktobra svojo hajko zaključili, se je začela 29. oktobra akcija, ki je pomenila partizanski vojski ob njeni prvi večji preizkušnji veliko moralno podporo.

Da je ta, kakor tudi ostale plebiscitne akcije najbolj uspela v Ljubljani, ni slučajno. Ljubljana, v kateri je bilo do spomladi leta 1942 vodstvo NOB (CK KPS, IO OF in Glavno poveljstvo), je bila središče odpora, kar je kmalu ugotovil tudi okupator. Z represivnimi ukrepi je okupator sicer otežkočil narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani, ni pa ga mogel uničiti. Ljubljana je bila neizčrpen vir žive sile za partizanske enote, kakor tudi neizčrpen vir za njihovo opremo in preskrbo. V Osvobodilno fronto se je vključila, kljub idejno-nazorski pisanosti, večina ljubljanskega prebivalstva. V tem je tudi največja zasluga Partije, da je znala pridobiti za boj proti okupatorju večino slovenskega ljudstva, ne glede na prejšnjo politično pripadnost. Osvobodilno gibanje je imelo svoje ljudi celo v okupatorjevih ustanovah in vojaških poveljstvih. Ljudstvo je izvrševalo ukaze Osvobodilne fronte, okupatorjeve pa sabotiralo, kjer se je le dalo. Ljubljanske ulice so bile skoraj vsak dan popisane z gesli osvobodilnega boja in posute z letaki in trosilnimi listki. Varnostna obveščevalna služba OF (VOS OF) je pri belem dnevu v sredi mesta likvidirala narodne izdajalce, borbene skupine so razoroževale italijanske oficirje in vojake, Narodna zaščita je delala velike podvige. Zaradi take taktike osvobodilnega boja v Ljubljani, je bil okupator ves čas v napetosti in vsak čas pričakoval oboroženo vstajo. O nastalem položaju je italijanski minister za zunanje zadeve grof Ciano zapisal v svoj dnevnik: »Videti je, da so ljubljanske ulice za naše čete neprehodne. Za vsakimi vrati, za vsako zaveso na oknu se skriva zaseda.«⁵

Plebiscitne akcije so za Ljubljano še toliko pomembnejše, ker je bil tu sedež najvišjih italijanskih civilnih in vojaških oblasti (poveljstvo XI. armadnega zbora se je preselilo januarja 1942 iz Planine v Ljubljano) in je bil učinek plebiscitnega dela akcije glede na veliko število prebivalstva mnogo večji kot na podeželju.

Ob obletnici razpada Avstro-Ogrske je izdal Izvršni odbor OF letak naslednje vsebine:

⁴ Glej članek E. Kardelja »V partizane!«, Delo št. 3, septembra 1941.

⁵ Dnevnik grofa Ciana, Zagreb 1948, str. 331.

»SLOVENCII!

Dne 29. oktobra poteče 23 let, kar smo se Slovenci, hkrati s Hrvati in Srbi rešili avstro-ogrskega jarma. Letos, ko nas znova barbarsko teptajo nemški, italijanski in madžarski osvajalci, proglašajo »Osvobodilna fronta« 29. oktober za naš

NARODNI PRAZNIK

za dan našega borbenega protesta proti naši sužnosti,
proti okupatorjem!

Osvobodilna fronta je odločila, da 29. oktobra med sedmo in osmo uro zvečer ne sme biti noben Slovenec na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču, niti v kinu.

Kdor tega odloka ne bi upošteval, tega bomo smatrali za poturico, za narodnega izdajalca.

SLOVENCII! Hkrati mora ves 29. oktober poteči v znamenju živega podpisovanja za Posojilo Svobode, živega prijavljanja prostovoljcev za partizane, živega pobiranja zimskih potrebščin za naše hrabre borce. Prav 29. oktobra je treba naš osvobodilni napor še posebno stopnjevati.

SLOVENCII!

Storimo svojo dolžnost! Pokažimo svojo zavednost, svojo narodno disciplino.«⁶

Proglas, ki izraža aktualne potrebe narodnoosvobodilnega boja v tem obdobju, je bil razmnožen v obliki malih letakov, ki jih je — kakor tudi osrednje letake za ostale plebiscitne akcije — tiskala partijska tiskarna »Podmornica«. Samo v Ljubljani so jih aktivisti raznosili okoli 6.000.⁷ Proglas enake vsebine je objavil tudi Slovenski poročevalec dne 24. oktobra 1941.

Plebiscitne akcije niso bile usmerjene samo proti okupatorju, ampak tudi proti domači reakciji, ki se je začela združevati v kontrarevolucionarni Slovenski zavezi v drugi polovici septembra 1941, ko je bila OF že dejansko gospodar političnega položaja.

Ta reakcija je poskusila, vsaj po načinu izvedbe, celo z dvema podobnima akcijama že prej kot OF, in sicer 6. septembra 1941, v počastitev rojstnega dne kralja Petra II., in 9. oktobra istega leta, ob obletnici marseilskega atentata, ki ga je proglasila za dan žrtev.⁸ Italijani so za ta dva dneva izdali sicer varnostne ukrepe,⁹ toda ljudstvo, kolikor je sploh vedelo za akcijo, tem pozivom ni sledilo. Večina ljudi se tega danes niti ne spominja. V političnem življenju ta poskus reakcije ni pustil nobenih sledov.

⁶ Letak v Muzeju NO v Ljubljani.

⁷ Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941; ponatis, str. 177.

⁸ Za tem je stala Nagodetova skupina »Stara pravda« (dr. France Škerl, Ljubljana, ustni vir) in druge plavogardistične skupine. Nagodetova skupina je bila konec decembra 1941 zaradi reakcionarnega delovanja izključena iz OF.

⁹ Brzjovavki komandanta XI. armadnega zbora Maria Robottija, dne 4. septembra in 7. oktobra 1941 podrejenim enotam, arhiv IZDG, XI. C. A., fasc. 656/III.

Ko je OF proglasila 29. oktober za praznik se je reakcija pripravljala, da onemogoči ali pa vsaj zmanjša uspeh akcije. Ko ji pa to ni uspelo, si je plavogardistična reakcija prilastila uspehe OF. Zaradi poleta in množičnosti OF so bila ta prizadevanja reakcije na terenu komaj vidna, bolj opazno in nevarno pa bi utegnilo biti delovanje zagriženih klerofašistov »Stražarjev« in »Mladcev« na univerzi in srednjih šolah, ki so se skrivali za vsemi mogočimi podpisi kakor Slovenska liga za boj proti komunizmu, Slovenska narodno-akademska in dijaška mladina itd. Reakcionarni »ilegalni« listi¹⁰ so zahrbtno napadali Osvobodilno fronto in odvrčali ljudstvo od oboroženega boja, kajti krogi, ki so jih organizirali, so dobro vedeli, da pomeni aktivizacija in oborožitev ljudskih množic njihov konec. Da bi ti listi prikrili svoje izdajalsko delovanje in opravičili »ilegalnost«, so morali kdaj pa kdaj udariti tudi po Italijanih. Obveščevalni odsek divizije »Isonzo« pravilno ocenjuje ta tisk, ko ugotavlja, da »... dejansko vse publikacije, z izjemo publikacij — doslej vsekakor najbolj razširjenih — tako imenovane »Osvobodilne fronte«, ki zasleduje izključno teroristične tendence, spodbujajo k redu in miru.«¹¹ Zato ni čudno, če predlaga omenjeno poveljstvo, da bi nekatere članke iz tega »ilegalnega opozicijskega« tiska vsaj v izvlečkih ponatisnili v pokrajinskem tisku. Italijani so v začetku odklanjali usluge reakcije, ker so mislili, da so dovolj močni, da sami zatro narodnoosvobodilno gibanje in niso hoteli deliti oblasti z izdajalci, ker bi tako pokazali svojo nemoč.

Po prvih večjih uspehih partizanov je tudi reakcija povečala aktivnost. Rudolf Smersu, eden izmed vidnih članov bivše JRZ, je s podpisom »Združeni Slovenci« v drugi polovici oktobra 1941 izdal letak, ki blati Osvobodilno fronto in nasprotuje oboroženemu boju proti okupatorju. Smersujev krog se mi omejil samo na preprečevanje oborožene akcije, ampak je nasprotoval tudi vsaki mirni manifestaciji, kar »... dokazuje tudi njegova vneta agitacija, naj katoliška mladina bojkotira proslavo 29. oktobra.«¹² O delovanju reakcije proti proslavi 29. oktobra bomo bolj obširno govorili ob akcijah na univerzi in v srednjih šolah.

Italijani so pričakovali, da bodo plebiscitne akcije zavzele ostrejšo oblike (napadi, oborožene akcije itd.). 26. oktobra je poslal kvestor Ettore Messana podrejenim enotam brzozjavko, ki naroča za 29. oktober varnostne ukrepe, da se »... najenergičneje zatre kakršenkoli poskus upor.«¹³ V isti

¹⁰ Takšni »ilegalni« listi so bili: »Slovenija in Evropa«, list belogardistične organizacije »Straža« pod vodstvom prof. Ehrlicha; »Svobodna Slovenija«, organ SLS in njene vojaške belogardistične organizacije »Slovenska legija«; »Naprej zastava Slave«, list »Sokolske legije«, belogardistično-mihailovičevske organizacije slovenske liberalne buržoazije; »Žarja svobode«, časopis Mlade JNS, ki postane januarja 1942 glasilo Napredne delovne skupnosti, v kateri so se združile vse reakcionarne »liberalne« frakcije; »Petrov gardist«, list majorja Karla Novaka in drugi.

¹¹ Poročilo obveščevalnega odseka poveljstva divizije Isonzo, dne 30. nov. 1941, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI., knjiga 1, dok. 198. (V bodoče citiram Zbornik dokumentov NOV.) [Op. Italijani sami ali pa redakcija Zbornika so dokument napačno datirali. Dokument je gotovo poznejšega datuma, ker govori tudi o uspešni manifestaciji dne 1. decembra.]

¹² Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 173.

¹³ Brzozjavka kvestorja Messane, dne 26. oktobra 1941, arhiv IZDG.

brzjavki je rečeno, da naj bi med 7. in 8. uro izbruhnila oborožena vstaja in da je zato prebivalstvu v letaku sporočeno, naj bo v tem času doma. Kvestor pa si še tri dni pred akcijo ni bil na jasnem, če je akcija napovedana za jutranji ali za večerni čas.

Poglejmo, kako je uspel plebiscitni del akcije v Ljubljani. Na zunaj so bile vse tri akcije enake (plebiscitni del četrte akcije so Italijani, kakor bomo videli pozneje, preprečili). Očividec je opisal potek praznovanja in vzdušje, ki je 29. oktobra vladalo v Ljubljani takole:

»Do sedme ure je bilo na ulicah in v lokalih izredno živo. Toda glej, proti sedmi uri so se začele ulice na mah prazniti. V lokalih so ljudje mrzlično plačevali svoj zapitek, da so natakariji komaj mogli sprejemati denar. In tudi oni sami so hiteli, ne samo na pritisk gostov, tudi oni so želeli, da bi se njihov lokal pravočasno izpraznil. Nihče izmed njih ni hotel povzročiti zamude tistih, ki so hoteli praznovati. Ulice, zlasti večja križišča, so se v hipu tako grozljivo praznile, kakor bi nenaden piš pometal ljudi s pločnikov. Mladina je ta nenaden prehod poudarila še s tem, da se je prej namenoma zbirala po vogalih v večjih skupinah, dobro vedoč, kam se bo tik pred sedmo uro hipoma umaknila. Mnogi med njimi so skočili v bližnje veže, hodnike in stanovanja znancev — vse po načrtu, tam so čakali, da je minila ura. Marsikdo, ki se je kakorkoli zadržal, da ni utegnil pravočasno priti do doma, je pozvonil na stanovanju neznanih ljudi in jih prosil, da sme ostati pri njih do osme ure. Stanovalci so z razumevanjem in gostoljubno sprejeli takega obiskovalca.

Po ulicah si videl ljudi, ki so z naglimi koraki hiteli proti domovom, na vse strani. Če so bili pozni, so se izognili velikim ulicam in zavili v stranske ulice, tam je bilo nehoteno kršenje poziva OF manj vidno in bilo je manj možnosti, da bi te ustavljali karabinjerji, ki so na ulicah zadrževali ljudi s tem, da so jih ustavljali, legitimirali in delali žepne preiskave.

Velikanski je bil naval na tramvaje. Nabito polni so vozili že kmalu po šesti uri, tik pred sedmo uro pa so bili tako natrpani, da so se ljudje pri prednjih in pri zadnjih vratih obešali nanje. In čudno — kakor je v taki gneči človekova nestrpnost in nevljudnost običajna — tokrat ni nihče zadrževal drugega, nihče ni preklinjal, če so mu stopili na kurja očesa, nihče ni mrmral, če ga je kdo v gneči neprijetno sunil med rebra. Nasprotno, v nabito polnih vozovih je vladala čudovita solidarnost, tovarištvo, razumevanje, potniki so v vozu spodbujali tiste, ki so se rimali na stopnice ali nevarno viseli pri vratih. Drug drugemu so pomagali in opozarjali voznika, naj še hipec počaka, češ še nekaj potnikov teče za vozom. In tudi voznikova solidarnost in potrpežljivost je bila nevsakdanja in za potnike nova. Sploh ni bilo važno, če si plačal vozni listek ali ne. Važno je bilo, da je voz sprejel vase čim več ljudi in da bi potegnil pravočasno izpred nosa karabinjerjem in policijskim agentom, ter jim pokazal, da je tudi tramvaj solidaren s praznovanjem.

Tudi na tramvajih je policija ponekod zadrževala ljudi s tem, da jih je legitimirala in delala preiskave. Tako je bilo na primer na Gosposvetski cesti, kjer je stala vrsta nabito polnih voz. Ko so ljudje spoznali, da zaradi tega zadrževanja ne bodo mogli priti pravočasno domov, so poskakali z voz in hiteli peš. Tudi na Ambroževem trgu je bilo podobno. Tramvaj je moral

na ukaz policije stati prav do sedme ure. Toda ljudje niso čakali, ogorčeno so zapustili vozove in odhiteli domov peš.

Ko je odbila ura sedem, je nastala v mestu mrtvaška tišina. Hišni vhodi so se zaprli za ljudmi, žaluzije so se spustile, mesto se je pogreznilo v molk. Tramvaji so bili popolnoma prazni, nekateri so stali na perifernih mestih Ljubljane in niso vozili nikamor.

Na praznih ulicah so stale samo patrolje, ki so se strahoma ozirale na vse strani, z orožjem v roki, pripravljenim na strel. Karabinjerji so zrli v zatemnjena okna in v strahu pričakovali, kaj še bo. Prisluškovali so na vse strani kot vznemirjeni psi in vsak najmanjši šum jih je preplašil. Videli so strahove tudi tam, kjer jih ni bilo.

V praznih lokalih so ostali osamljeni natakarji in prezirno pogledovali preostale tri, štiri goste, ki so obsedeli v lokalu, bodisi ker niso imeli dovolj pogumna, da bi odšli domov, bodisi da so iz svojega hlapčevstva ostali namenoma. Toda tudi oni so prejeli svoje: fašisti so poiskali te osumljence in jih pognali na ulice ter zahtevali od njih, da hodijo po mestu, da bi zabrisali njegovo praznoto in tihoto. Toda bilo je zaman, s temi bednimi posamezniki se tihotna podoba Ljubljane tisto uro ni spremenila. Njim pa je ostal za vse življenje sramoten opomin, da so v tej pomembni uri enodušnega odpora ljubljanskega prebivalstva odigrali smešno, klavrno, odvratno vlogo okupatorjevega pomočnika.

Filme so vrteli praznim klopem. Le vojaštvo in posamezniki so napolnili nekaj vrst.

Ob osmi uri je hipoma vse oživel. Hišni vhodi so sipali iz sebe trume ljudi. Ulice so se napolnile z množico ljudi, zlasti mladine, tramvaji so ropotali po tračnicah in veselo zvonili. Bilo je več ljudi na ulicah in v lokalih kot navadno ob tej uri. Mnogi izmed tistih, ki so ob sedmih zapustili ulice in lokale, so se vrnili. Z njimi pa še tisti, ki so bili pred sedmo uro že doma. Ljudje kratko in malo niso vzdržali v svojih stanovanjih. Zmagoviti občutek je bilo treba izraziti, praznovati s sprehodom po mestu, treba se je bilo sprostiti ob srečanju z znancem in prijateljem. Treba je bilo popiti čašico vina ali kave na zdravje uspele akcije.

Glavni namen njihovega prihoda na ulice pa je bil — pokazati okupatorju, da smo vsi eno, združeni v OF.¹⁴

Tako sliko dobimo tudi iz poročila podpolkovnika Luigija Brucchietija, poveljnika kraljevih karabinjerjev XI. armadnega zboru: »Manifestacija, ki jo je napovedala 'Osvobodilna fronta' za 29. oktober t. l. v proslavo 23-letnice osvoboditve izpod avstrijskega jarma, je popolnoma uspela. Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove ter dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice. Ta uspeh je močno opogumil najjognejvitejše elemente, ki pravijo, da v danem trenutku lahko računajo na solidarnost vseh Slovencev.«¹⁵

Podobno poroča o uspehu akcije tudi poveljstvo pehotne divizije »Granatieri di Sardegna«, ki pripisuje akciji plebiscitni značaj.¹⁶

¹⁴ Zima Vrščaj, Tihe akcije, rokopis za II. del zbornika »Ljubljana v ilegali«.

¹⁵ Glej Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. 189.

¹⁶ Glej ponatis Slovenskega poročevalca, str. 314, opomba št. 200.

Del svojega govora 5. novembra na seji pokrajinskega sosveta (konzulte) je posvetil visoki komisar Emilio Grazioli tudi akciji 29. oktobra. Zanimivo je, da so bila na prejšnjih sejah konzulte v začetku in v glavnem obravnavana gospodarska in kulturna vprašanja, sedaj pa je Grazioli največ govoril o partizanskih akcijah in grozil z represalijami. V zvezi z manifestacijo 29. oktobra je cinično dejal: »Le smeha je vredno, da zadržujejo štirje letaki, da se ljudje ne prikažejo iz hiš. Policijska ura je bila prestavljena naprej, ob prvi prihodnji taki manifestaciji bo prestavljena še na zgodnejšo uro, tako da bo ljudem ugodeno, če bodo že pokazali, da gredo radi zgodaj počivat.«¹⁷ Iz gornjih besed bi lahko sklepali, da je Grazioli manifestacijo podcenjeval. Toda obsežni varnostni ukrepi in poročila v italijanskem arhivu dokazujejo prav nasprotno: Italijani so se akcije bali in jo pričakovali v večjem obsegu.

Kljub povečani budnosti so bile ljubljanske ulice že nekaj dni prej, posebno pa v noči od 28. na 29. oktober dobesedno zasute z letaki, trosilnimi listki in — kar posebno poudarja neko poročilo — »slovenskimi zastavicami različnih velikosti s komunistično zvezdo v sredini.«¹⁸ Židovi pa so bili popisani z gesli in znaki OF.

Napismi in potrosni del akcije je bil važen in tudi zelo nevaren. Terjal je čvrsto in precizno dejavnost široko razvite organizacije z določenimi konspirativnimi izkušnjami in pogumnim kadrom. Takšno organizacijo je nudila Komunistična partija, pa tudi odbori OF. Partijski, frontni in mladinski aktivisti so prejeli točna in konkretna navodila, kaj storiti in na katerem področju, pri čemer je vodstvo preverjalo izpolnitev navodil. Samo takšna široko zasnovana in izvedena akcija je lahko rodila uspeh. S tem se je ustvarjalo novo javno mnenje — mnenje OF.

Zanimivo je poročilo komande oddelka poštne in telegrafske milice Kraljevi kvesturi v Ljubljani, iz katerega je med drugim razvidno, kakšna gesla so vsebovali trosilni listki. Tako poroča, da so pripadniki črnih srajc našli v poštah nabiralnikih in na ulicah naslednje letake in trosilne listke: 27 malih papirnatih zastavic, 92 trosilnih listkov v raznih barvah z napisom »Živela OF«, 17 listkov v raznih barvah z napisom »Živel 29. X.«, 150 listkov bele barve z napisom »Živela Osvobodilna fronta slovenskega naroda«, 143 listkov raznih barv z napisom »Živela SSSR«, 88 listkov bele barve z napisom »Živela slovenska partizanska vojska«, 13 letakov bele barve s pozivom, naj prebivalstvo med 19. in 20. uro ne hodi na ulice, 11 letakov z napisom, ki povečujejo 29. oktober.¹⁹ Poleg naštetih so v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani shranjeni še naslednji trosilni listki z datumom 28. in 29. oktober: na pisalni stroj razmnožen in nekoliko skrajšan osrednji poziv IO OF k proslavi 29. oktobra, »Smrt izdajalcem slovenskega naroda!«, »Svoboda narodom!«, »V boj za OF!«²⁰.

¹⁷ Jutro št. 261, dne 7. novembra 1941.

¹⁸ Poročilo kraljevih karabinjerjev (Compagnia interna) Visokemu komisarjatu, dne 29. oktobra 1941, arhiv IZDG, VK, fasc. 5/I.

¹⁹ Poročilo komande oddelka poštnotelegrafske milice Kraljevi kvesturi, dne 30. oktobra 1941, arhiv IZDG, RQ, fasc. 8/II.

²⁰ Štefka Bulovec, Drobni tisk, rokopis za II. del zbornika »Ljubljana v ilegali«.

Praznični izgled so dajale mestu tudi slovenske zastave, ki so visele 29. oktobra na vseh krajih. Tone Škrajnar, ki je bil pozneje ustreljen kot talec, je obesil zastavo na žico, napeto med obema stolpoma trnovske cerkve.²¹ Na magistratu je visela zastava do 9.30, v Šiški na vodu visoke napetosti do 10. ure, ko so jo sneli z Magirus lestvijo, s poslopja medicinske fakultete so jo ob 10. uri sneli Ehrlichovi Stražarji, v Koleziji je visela zastava do 13.30, v Orlovi ulici je visela ves dan do 12.30 naslednjega dne 30. oktobra. Dalje so visele zastave tudi na Opekarski cesti, na železniški direkciji, na Gradu, na Jožefovi cerkvi, na nunski gimnaziji, pred tobačno tovarno,²² na nedograjenem kemičnem inštitutu,²³ v Hrovatovi tovarni olja in v tovarni Saturnus.²⁴

Na večer pred praznikom so bile okrog 20.30 iz gozda nad tivolskim parkom izstreljene štiri rakete rdeče-modre barve, ki so jih Italijani smatrali za signale.²⁵ Istega večera so Italijani našli na vrtu ljubljanske univerze košarico za sadje, pokrito z žagovino, v kateri je bila steklenica bencina s koščkom vžigalnega papirja. Naslednjega dne ob 7. uri pa so našli pred vhodom univerze košarico z enako vsebino.²⁶ Na sam praznik so v bližini Ljubljanskega gradu našli zaboj, napoljen z vnetljivimi snovmi, raketami in naboji za puško ter dve prižgani sveči, ki naj bi povzročili požar.²⁷ 29. oktobra zvečer je na današnjem Trgu francoske revolucije zagorel kres.²⁸

Kvestor Messana tudi poroča, da je bila 29. oktobra »... pred 21.30 v Linhartovi ulici zažgana baraka 13. artilerijskega regimenta. . . . V bližini omenjene barake so našli dve steklenici z vnetljivo snovjo in pločevinasto posodo z nafto.«²⁹

Iz italijanskih poročil je videti, da se je v dnevih pred praznikom in na sam praznik v zvezi z varnostnimi ukrepi povečalo število hišnih in osebnih preiskav, pomnožili so se tudi pregledi prometnih in javnih lokalov. Ni mogoče natančno ugotoviti, koliko je bilo teh preiskav v dneh od 28. do 30. oktobra, ker se marsikatero poročilo konča s stavkom: »Izvedene so bile številne hišne in osebne preiskave z negativnim izidom.«³⁰

Več aktivistov, posebno mladincev, so italijanske patrolje presenetile pri potresanju letakov, pisanju gesel in pri raznašanju literature. Nekaj so jih aretirali pri hišnih preiskavah.

²¹ Zapisnik razgovora bivših članov borbene grupe v Trnovem dne 28. marca 1956, arhiv IZDG.

²² Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 177; Slovenski akademik in srednješolec (glasilo »Mlade pravde«), št. 9., 2. XI. 1941.

²³ Zastavo sta obesila študenta gradbene fakultete Janez Vipotnik in Dušan Grum. Glej Napredni ljubljanski študentje v narodnoosvobodilni borbi 1941—1945. Elaborat je v arhivu CK ŽKJ — Arhiv CK LMJ/37; prepis je v arhivu CK ZKS.

²⁴ Izjava Jožeta Stoparja, dne 2. februarja 1961, arhiv IZDG.

²⁵ Glej opombo št. 18.

²⁶ Jutranje poročilo Kraljeve kvesture, dne 30. oktobra 1941 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, neurejeni arhiv VK.

²⁷ Poročilo poveljstva divizije Isonzo sredi novembra 1941 o partizanski aktivnosti v mesecu oktobru in v začetku novembra, Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. 192.

²⁸ Glej op. št. 22.

²⁹ Glej op. št. 18.

³⁰ Glej op. št. 18.

Karabinjerska patrulja je 28. oktobra, okrog 20. ure, aretirala dijaka Vojana Rusa, ker je pri njem našla letake s prevratno vsebino.³¹ Dijaka Jože Avsec in Bogomil Kadunec pa sta bila aretirana, ko sta take letake pobirala.³²

29. oktobra okrog 7. ure zjutraj je vdrla skupina karabinjerjev v civilu v stanovanje Antona Kacjana in aretirala njegovega sina Antona, študenta medicine, ker so pri hišni preiskavi našli letake, ki so pozivali na upor in sabotažo.³³ Dan prej je v večernih urah direktor lokalne agencije Stefani³⁴ izročil karabinjerjem Milivoja Ljubića, 18-letnega mehaniškega vajenca, ki so ga presenetili pri potresanju letakov. Pri njem so našli usnjeno torbo, v kateri je bilo 50 izvodov Slovenskega poročevalca, trije izvodi Slovenskega partizana, 25 letakov IO OF, ki pozivajo k proslavi 29. oktobra, in znatno število letakov s »komunističnim znakom in subverzivnimi napiski«. V zvezi s tem je bil aretiran tudi 20-letni mehaniški vajenec Milan Dolinar, ki je zgoraj omenjenemu izročil časopise z naročilom, naj jih razvozi.³⁵

Poleg udeležbe pri skupni manifestaciji sta univerzitetna in srednješolska mladina 29. oktober proslavili na poseben način. Ker je mladina množično sodelovala v akcijah OF, ne samo v plebiscitnih, je potrebno vsaj na kratko opisati nastanek mladinske organizacije.

Po zlomu stare Jugoslavije se je večina delavske, kmečke, univerzitetne in srednješolske mladine, ne glede na prejšnjo politično pripadnost, vključila v Osvobodilno fronto ter začela pod vodstvom SKOJ z zbiranjem orožja in z listkovnimi in napisnimi akcijami. »Najbolj borbeni člani SKOJ pa so se organizirali v posebne mladinske borbene in sabotažne skupine, ki so začele s sabotažami in razoroževalnimi akcijami in prvimi likvidacijami okupatorjevih vojakov. Te skupine so kasneje v Ljubljani prerasle v likvidatorske skupine VOS, drugje pa v splošne sabotažne skupine.«³⁶ Zaradi pripadnosti večine mladine k OF in »... ker mladine, njenega mladostnega poleta, njene pobude ne smemo utesnjevati v organizacijske in politične oblike starejših ljudi...«³⁷ se je IO OF odločil, da ustanovi v okviru OF samostojno mladinsko organizacijo. Tako je bila v oktobru 1941 ustanovljena Mladinska Osvobodilna fronta. Novembra je že izšla prva (dvojna) številka njenega glasila »Mlada Slovenija«. Mladinska OF je bila organizirana po zgledu OF. V njenem vodstvu so bili predstavniki IO OF, ki so zastopali tri ustanovne skupine OF: Komunistično partijo, Sokole in krščanske socialiste. Zaradi borbene enotnosti mladine je bilo to tristransko zastopstvo v vodstvu, še bolj pa v nižjih odborih formalnega značaja. Osnovne naloge SKOJ in Mladinske OF so bile: utrjevati enotnost slovenske mladine, gojiti narodno zavest, zbirati orožje, hrano, sanitetni ma-

³¹ Glej op. št. 18.

³² Glej op. št. 18.

³³ Poročilo kraljevih karabinjerjev (Compagnia interna) Visokemu komisariatu, dne 29. oktobra 1941, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/I.

³⁴ Agenzia Stefani — italijanska časopisna agencija.

³⁵ Poročilo kraljevih karabinjerjev (Compagnia interna), dne 29. oktobra 1941 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/I.

³⁶ Alenka Nedog, Razvoj mladinskega gibanja v Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem, Priročnik za mlade aktiviste, Ljubljana 1959, št. 1, str. 58.

³⁷ Slovenski poročevalec, leto II., št. 22, dne 24. oktobra 1941, ponatis, str. 167.

terial in druge potrebščine za partizane, organiziranje sabotаж, boj proti rimskemu pozdravu in fašističnim organizacijam.³⁸ Pozneje, v letu 1942, pa je bila glavna naloga obeh organizacij, da mobilizirata vse sposobne mladince za partizane.

21. maja 1941 je izdal visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli odredbo,³⁹ ki uvaja v naše šole rimski pozdrav. Ta prvi znak po-fašizenja naših šol je povzročil enoten odpor srednješolske mladine. V 2.c razredu IV. moške realne gimnazije so se takoj, ko je prišla okrožnica o obveznem rimskem pozdravu, dijaki odgovorili, da bodo pretepli vsako-gar, ki bo tako pozdravljal.⁴⁰ Do tedaj še dokaj neorganizirani odpor je dobil v začetku šolskega leta 1941/42 urejene oblike. V poznem poletju 1941 na novo vzpostavljeni Srednješolski odbor je dal navodilo, da je treba za prvi dan pouka v novem šolskem letu popisati vsa šolska poslopja z gesli narodnoosvobodilnega boja. Ravnateljstvo IV. moške realne gimnazije je že prvi dan pouka, 6. oktobra 1941, poročalo, da se je »... pojavila močna komunistična propaganda na zavodu. V vseh razredih, ki so nameščeni v III. nadstropju, so bili narisani na zidu nad tablamiz rjavo kredo srpi in kladiva. Pred šolskim poslopjem na betonskem okviru ograje je bil napis »Doli z okupatorji!«, pred vhomom na betonski plošči »Živela SSSR!«, »Živela svoboda!«, »Smrt denunciantom!«. Razen tega so bili v zgoraj ozna-čenih razredih natroseni listki z napisi »Živela svoboda!«, »Živela SSSR!«,⁴¹

Podobno akcijo so izvedli komunistični mladinci z gimnazije in s terena na I. moški realni gimnaziji, ko so v noči pred začetkom pouka po vseh razredih razbili slike Mussolinija in italijanskega kralja, table in stene hodnikov pa popisali z osvobodilnimi gesli.⁴² Na II. ženski realni gimna-ziji so si članice SKOJ dan prej po dve in dve razdelile po eno nadstropje, popisale šolo z napisi in obesile slike Lenina in Stalina.⁴³

Organizacija OF na univerzi, ki je zajela vse fakultete in njihove oddelke, je za 29. oktober izdala letak, s katerim poziva slovenske visoko-šolce in visokošolke, da tega dne ne obiskujejo predavalnic, seminarjev in inštitutov na univerzi ter da naj bodo med 7. in 8. uro zvečer doma, po 8. uri pa vsi na ulicah.⁴⁴

Klerofašistični »Stražarji« na univerzi so zagovarjali sodelovanje z okupatorjem in agitirali za vstop v univerzitetno fašistično organizacijo

³⁸ Da bi povečal vpliv na naše ljudstvo, posebno na mladino, in da bi dokazal privrženost prebivalstva Ljubljanske pokrajine Rimu, je okupator tudi na naše ozemlje prenesel fašistične organizacije, kot so bile GILL (Gioventù Italiana del Littorio di Lubiana — Italijanska liktorska mladina za Ljubljansko pokrajino), GUF Gioventù Universitaria Fascista — Univerzitetna fašistična mladina, CONI (Comitato Olimpico Nazionale Italiano — Italijanski nacionalni olimpijski komite), Dopolavoro (Delopust) in druge. Glavni namen teh organizacij je bila fašizacija našega kultur-nega in javnega življenja. Kljub velikemu pritisku je bil vpis v te organizacije minimalen.

³⁹ Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 21. maja 1941, arhiv IZDG, fasc. 316.

⁴⁰ Zaslisanje dijaka Pavla Ciglarja v šoli 28. maja 1941, arhiv IZDG, fasc. 329.

⁴¹ Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije IV. oddelku Visokega komisariata, dne 6. oktobra 1941, arhiv IZDG, fasc. 329.

⁴² Izjava Boga Gorjana v arhivu IZDG.

⁴³ Izjava Ančke Vovkove v arhivu IZDG.

⁴⁴ Original v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941.

GUF z utemeljitvijo, da bo le tako zagotovljen obstoj slovenske univerze. Zadnje dni oktobra je reakcija na univerzi in v srednjih šolah povečala svojo aktivnost. Med univerzitetno in srednješolsko mladino so širili letak, ki naj bi ustvaril nerazpoloženje proti OF in jo prikazal kot delo komunistov in boljševiških plačancev. Zavedna akademska mladina jim je odgovorila z letakom, ki jih je pokazal v pravi luči:

»To so tisti, ki so prisegli na Jugoslavijo, ki pa so jo prvi zatajili. To so tisti, ki so 25. marca grozili demonstrantom, ki pa so se 27. marca vrinili na čelo manifestantov.

To so tisti, ki so obljubljali junaško smrt za kralja in domovino, ki pa so prvi pobegnili iz prostovoljskih vrst...

To so tisti, ki obsojajo partizanske akcije, ki pa rišejo v kavarnah zemljevide Velike Slovenije do Donave.

To so tisti, ki so z dvajsetletnim »delom« pridobili zaupanje naroda, ki jim pa nobeden ne zaupa.

To so tisti, ki so nosili Karadjordjeve zvezde, ki pa so danes vitezi savojske hiše...«⁴⁵

Na koncu poziva letak na bojkot predavanj in vaj za 29. oktober.

Večina študentov je sledila pozivu Akademskega odbora OF in praznovala 29. oktober s tihim protestom in abstinenco. Samo »...klika, ki se je vedno izživljala v tem, da je omadeževala čast in ponos slovenske univerze, je tudi to pot hotela kaziti slovesno lice in onemogočiti protest, češ da se moramo »prilagoditi razmeram!«⁴⁶

Srednješolski zavodi so bili v noči od 28. na 29. oktober popisani z gesli in znamenji dela in posuti s trosilnimi listki. III. moška realna gimnazija je bila zato celo zaprta. Italijanski vojaki so med poukom vdrli v nekatere šole, delali v razredih preiskave in aretirali nekaj dijakov. Letake, ki so jih na šolah širili člani Katoliške akcije, so dijaki v straniščih sežigali.⁴⁷ Na nekaterih zavodih so ob 10. uri dopoldne izvedli dvominutni molk in imeli priložnostne govore.⁴⁸ Več podatkov o tem dnevu v srednjih šolah za sedaj nimamo. Vsekakor proslava 29. oktobra na šolah ni bila tako široko zasnovana kakor pozneje akcija 1. decembra, ki je močno odjeknila tako med okupatorji kot med prebivalstvom.

Akciji 29. oktobra so doslej pripisovali predvsem ljubljanski značaj, ohranjeni pa so dokumenti, ki pričajo, da je poleg Ljubljane zajela tudi druge slovenske pokrajine.

Kljub temu, da je bila v tem času v Ljubljanski pokrajini italijanska ofenziva, so na večer pred praznikom skoraj v vseh krajih Dolenjske goreli kresovi. Novomeški trg je bil kljub stalnemu patroljiranju Italijanov ves popisani z gesli. Na Kapitlju, 150 metrov od karabinjerske postaje, pa so bile izstreljene tudi rakete.⁴⁹ Podrobnejših poročil o proslavi na Dolenjskem za sedaj še ni, vendar priča aretacija delavca Jožeta Kovačiča

⁴⁵ Original v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941.

⁴⁶ Slovenski akademik in srednješolec, št. 9, dne 2. novembra 1941.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Glej Slovenski poročevalec, leto II., št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 177.

28. oktobra v Cikavi pri Šmarju, da so bile tu, kakor verjetno tudi drugod, priprave za manifestacije. Pri Kovačiču so namreč Italijani našli zavoj letakov s pozivom DO OF k proslavi.⁵⁰

Kvestor Messana poroča, da je 29. oktobra »... okrog 19.30 vstopilo pet zlikovcev v stanovanje finančnega poročnika Arriga Santozija v občini Horjul, ki so z revolverskim strelom ubili častniškega slugo finančne straže Mirrachija Soverija. Zlikovci so se razpršili v bližnjem gozdu,«⁵¹ zaključuje kvestor kratko poročilo o tem dogodku.

To poročilo pojasnjujejo spomini aktivista Jakoba Logarja in izjave borcev Rašiške čete, ki se je v tem času zadrževala na tem področju. Štirje partizani Rašiške čete (Italijani so jih našteali pet) so hoteli v hiši, kjer je bil na stanovanju v poročilu kvesture omenjeni častnik, ostriči neko dekle, ki se je družila z Italijani. Dekle je začela klicati na pomoč Italijane, ki so stanovali v hiši in v sosesčini. Partizani so se morali umakniti. Prišlo je do streljanja in eden izmed italijanskih vojakov je bil ubit.⁵² Istega dne je zavihrala na Luparjevem griču nad Horjulom velika slovenska zastava z rdečo zvezdo. Šešili sta jo učiteljica Vida Uršič in poštarica Gita Kuhar. Na križ na hribu pa sta jo po nalogu vaške OF obesila Tine Prebil in Stanko Stanovnik. Obenem so mladinci na hribu zvečer zakurili kres, da je bilo plapolajočo zastavo videti po vsej dolini.⁵³

Drugačen kot v Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem je bil položaj na Štajerskem, čeprav med Štajersko in Gorenjsko leta 1941 glede okupacijskega sistema ni bilo bistvenih razlik. Obe pokrajini so hoteli Nemci priključiti rajhu. Zato so ustanovili posebne organizacije kakor Steirischer Heimatbund na Štajerskem in Kärntner Volksbund na Gorenjskem, ki naj bi naše ljudstvo vzgajale v nacističnem duhu. Vse tiste ljudi, ki so bili po njihovem mnenju nosilci slovenskih narodnih idej in kot taki neprimerni za vključitev v »nemško narodno skupnost«, pa so izseljevali. Pogoji za narodnoosvobodilno gibanje so bili na Štajerskem manj ugodni kot na Gorenjskem. Temu so bile vzrok močne pozicije nemškega kapitala pred vojno in močna hitlerjanska demagogija, ki je uspevala predvsem med revnimi sloji v slovenskih gorinah, Halozah in drugod. Na Štajerskem je bila močna in dobro razpredena tudi organizacija Švabsko-nemškega kulturbunda, ki je že v stari Jugoslaviji štel preko 10.000 članov^{53a} in se je ukvarjal s petokolonaškim delom. Zato so se prve partizanske skupine in čete po tem ozemlju premikale le s težavo, saj jim je bil sovražnik zaradi obveščanja, enakovrednega izdajstvu, stalno na sledi.

⁴⁹ Zapisnik sestanka bivših dolenjskih aktivistov 28. februarja 1958, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

⁵⁰ Jutranje poročilo Kraljeve kvesture, dne 29. oktobra 1941 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, VK, fasc. 5/5.

⁵¹ Jutranje poročilo Kraljeve kvesture dne 30. oktobra 1941 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG; neurejen arhiv VK.

⁵² Jakob Logar, Moji spomini na delo NOV v Horjulu, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik); diplomatska naloga Terezije Traven, Delovanje KP in razvoj narodnoosvobodilne borbe v severnem delu ljubljanske okolice od aprila, 1941 do marca 1942, str. 135.

⁵³ Jakob Logar, Spomini itd.

^{53a} Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 78.

Partija je pravilno in hitro organizirala take odbore OF kot prve partizanske skupine in čete in zanje dala tudi svoje najboljše kadre. Vendar je bilo to delo zavrto že pozno poleti in jeseni 1941, ko je zaradi vdora gestapa v nekatere partijske organizacije in izdaj, ki so temu sledile, prišel v nemške zapore in pred puške skoraj ves Pokrajinski komite KPS za Štajersko. Te izdaje so se potem nadaljevale vse do leta 1942. Nekoliko boljše so bile razmere v nekaterih okrožjih, kjer se je sovražnikom posrečil vdor v organizacijo šele v pozni jeseni 1941. leta.

Sovražnik se je zagrizeno odločil, da Spodnjo Štajersko čimprej ponemči in jo priključi k rajhu in je na vsak pojav odpora ostro reagiral. Tako je samo v letu 1941 na Spodnjem Štajerskem odvedel v koncentracijska taborišča preko 500 pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja,⁵⁴ 174 pa jih je okupator ustrelil kot talce.⁵⁵

Zadnji teden oktobra 1941 so Nemci začeli seliti v Nemčijo slovensko prebivalstvo iz Posavja. Po prvem nemškem načrtu naj bi izselili okrog 65.000 Slovencev iz krajev ob Savi in Sotli. Toda zaradi tehničnih ovir in NOB so mogli preseliti — in še to na močan pritisk Kočevarjev — le okrog 35.000 Slovencev v Nemčijo.

Da bi preprečilo izseljevanje, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet napravilo načrt za splošno ljudsko vstajo v Posavju. V ta namen je hotelo Glavno poveljstvo skoncentrirati partizanske enote v Posavju in izvesti napad na Bučko. Toda Štajerski bataljon, ki naj bi operiral v pasu severno od Save, se je zaradi protiakcij nemških sil vrnil nazaj v Savinjsko dolino, nekaj čet, ki bi pa morale sodelovati pri napadu na Bučko, sploh ni prišlo na zborna mesto. Tako napad na Bučko ni dosegel svojega namena. Ta široko zamišljena operacija ni uspela zaradi slabih vremenskih razmer (zapadel je visok sneg) in zaradi velike oddaljenosti posameznih enot od zbornega mesta, ter zaradi doslednosti okupatorja, ki se je odločil, da razbije vsako večje partizansko zbiranje in vsako enoto ter je zato uporabil številne oborožene enote.

Tako je 29. oktober na Štajerskem dobil še poseben pomen. Znanih je več letakov OF, ki pozivajo prebivalstvo ogroženih predelov na vstajo. Tudi Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte in Pokrajinski komite KPS, oba za severno Slovenijo, sta v dneh pred 29. oktobrom izdala letak z naslednjo vsebino:

»SLOVENSKI NAROD!

Zločini, rop, nasilje, množično streljanje na srednjeveški način najzavednejših Slovencev, to nam je prinesel okupatorski režim. Fašistični razbojniki se hočejo polastiti slovenskega narodnega premoženja, raznaroditi hočejo slovensko zemljo, iztrebiti slovenski narod. *Novo izseljevanje je rop in zločin, je smrtni udarec slovenskemu narodu.*

DELAVCI, RUDARJI! Izseliti vas hočejo, da bi z vašim delom obnavljali od vojne opustošene tovarne. Vi bi bili tisti, ki bi ob naj-

⁵⁴ Zapisnik štabnih razgovorov dne 9. dec. 1941, arhiv Muzeja NO v Mariboru.

⁵⁵ Uradni razglasi o streljanju talcev v Muzeju NO v Ljubljani.

silnejših bombnih napadnih delali v tovarnah in s tem podaljševali življenje hitlerjevskim zločincem.

KMETJE! Vse leto ste garali in sedaj, ko so shrambe in kašče polne, vas hočejo nacistični nasilniki pregnati z domov, oropati vas sadov vašega dela, prepustiti vas in vaše otroke počasnemu umiranju od gladi in zime.

V čem je rešitev? Junaški jugoslovanski narodi so se uprli fašističnemu terorju. Z borbo so osvobodili nad tretjino bivšega jugoslovanskega ozemlja. *Tam je svobodna partizanska vlada osvobodilne fronte.* Poizkus razbiti Slované, zadati slovanstvu uničujoč udarec se je ponesrečil. Danes bijejo slovanski narodi na čelu s Sovjetsko zvezo in njeno nepremagljivo Rdečo armado boj s fašizmom in vodijo v boj vse svobodoljubne narode.

Bliža se 29. oktober, obletnica razpada Avstrije. Slovenski fantje, judenburški junaki, so zadali smrtni udarec razpadajoči ječi narodov. Slovenci! Ali se še pretaka po vaših žilah kri kmečkega puntarja Matije Gubca? Ali se še spominjate rudarja Fakina? *Uprite se, zrušite gnilo stavbo nemškega fašizma!*

Združite se, borite se! Hitlerjevski razbojniki ne smejo nikogar izseliti. Zgrabite za krampe, lopate, sekire, dinamične patrone, puške, pobijte izseljevalno policijo in denunciante, naprej v sveti osvobodilni boj! Partizani so z vami, vsi v partizane, skrijte živež! Uničite vse, česar ne morete odnesti.

Kvarite železnice in prometna sredstva. Železničarji, ne sodelujte pri zločinskem izseljevanju. *Ustavite promet!*

Slovenci, kar se je zgodilo v Posavju in na Kozjanskem, se bo nadaljevalo po vsej Sloveniji. Podpirajte krepko osvobodilno fronto, uprite se nasilnemu izseljevanju, zbirajte se, pojdite v partizane. Vsa Slovenija mora postati bojišče. V boj z geslom: »Na slovenski zemlji živeti in umreti.« Nihče ne sme biti izseljen. Živela osvobodilna borba in osvobodilna fronta slovenskega naroda! Živeli partizani!⁵⁶

Do vstaje zaradi že znanih vzrokov ni prišlo. O akcijah za 29. oktober na Štajerskem za sedaj govori samo en nemški dokument. Orožniška postaja Sv. Pavel pri Preboldu poroča 29. oktobra komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, da »so v noči na 29. oktober na področju naše postaje, in sicer v Sv. Pavlu pri Preboldu, Zgoranjem sv. Pavlu, Spodnji vasi, Lačji vasi in Sv. Lovrencu položili na okna hiš mnogo letakov s komunistično vsebino«. (Tu gre za zgoraj citirani letak Pokrajinskega odbora OF in Pokrajinskega komiteja KPS). Dalje pravi poročilo: »Istočasno je bilo v isti noči v zgoraj navedenih krajih pritrjeno na drevesa in telefonske drogove večje število zastavic v srbski barvi (modra-bela-rdeča) v velikosti približno 20 × 20 cm. Preiskava za storilci je bila doslej neuspešna. Letake in zastavice smo odstranili 29. X. zjutraj.«⁵⁷

Ta primer v Savinjski dolini verjetno ni bil osamljen, vendar za sedaj še ni drugih podatkov o kakšni širši akciji na Štajerskem.

⁵⁶ Original v arhivu Muzeja NO v Mariboru.

⁵⁷ Original v arhivu Muzeja NO v Mariboru.

Za sedaj tudi za Gorenjsko, kjer je bila v tem času precej močna partizanska aktivnost in kjer so bili pogoji za razvoj NOB boljši kot na Štajerskem, ni zaslediti, da bi bila proslava 29. oktobra izvedena.

30. oktobra je izdal Izvršni odbor OF komunike, ki skupaj z drugimi poročili potrjuje uspeh prvega poskusa mobilizacije narodnoosvobodilnih sil:

»Slovenski narodni praznik 29. oktobra 1941 v zgodovinsko najtežjem času za Slovence je potekel veličastno kakor še nikoli noben slovenski praznik.

29. oktober 1941 je pravi zgodovinski mejnik v slovenski politični zgodovini.

Narod se je strnil, sile so se sprostile, vse je potekalo v najstrumnejši disciplini.

Ura molka in tihote je bila izvedena do popolnosti.

Slovenski ljudje so v celoti pokazali, da so zreli in vredni svobode in politične samostojnosti.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte se zahvaljuje vsem, ki so sodelovali, poziva na strnjeno, enotno in pospešeno delo s trdnim pričakovanjem, da se vključijo v osvobodilno fronto vsi, ki so še doslej stali ob strani.«⁵⁸

1. december 1941

Ko je dal Centralni komite KPS pobudo za proslavo 1. decembra, bivšega jugoslovanskega državnega praznika, dneva, ko je leta 1918 nastala država SHS, ni storil to iz kake sentimentalnosti do propadle reakcionarne države, ki ni uresničila želja delovnih množic.

Organizacijski sekretar Centralnega komiteja KPS Tone Tomšič je poročal 5. decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ, zakaj je Osvobodilna fronta proslavila 1. december: »Obstajala je nevarnost, da bodo imeli reak.[ionarni] nacionalisti (inž. etc)⁵⁹ inicijativo in bi v tem slučaju potegnili za seboj en del Sokolov iz OF. Mislim, da bi situacija res bila za nas neugodna. Zato smo vzeli inicijativo v roke in je OF proglasila 1. dec.[ember] kot praznik enotne borbe narodov Jugoslavije s pripombo, da je OF garancija, da se po osvoboditvi nikoli ne bo ponovilo stanje, ki je vladalo v Jug.[oslaviji]...«⁶⁰

CK KPJ sicer ni smatral, »... da je prvodecembrska akcija sama po sebi negativna ali zgrešena, toda že samo dejstvo, da ste bili prisiljeni nanjo, je dokaz, da s predhodnimi političnimi borbami niste uspeli razbiti vpliva velikosrbskih elementov, temveč ste jim popuščali«,⁶¹ — je pisal Centralni komitej KP Jugoslavije 1. januarja 1942 Centralnemu komiteju KP Slovenije.

KP Slovenije je od vsega začetka nastopala proti velikosrbskim elementom, toda ta boj ni takoj postal zadosti intenziven, zlasti ker še ni bilo jasno, kaj predstavlja Mihailović. Ko pa se je razodelo Mihailovićevo

⁵⁸ Slovenski poročevalec, leto II., št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 171.

⁵⁹ Mišljen je ing. Črtomir Nagode, voditelj skupine »Stara pravda«.

⁶⁰ Poročilo Centralnega komiteja KPS, dne 5. decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ. Original je v arhivu CK ZKJ, št. 440, predpis je v arhivu CK ZKS.

⁶¹ Zbornik dokumentov NOV II/2, dok. 83.

Proglas izvršnega odbora OF.

Slovinci!

Da manifestira slogo in enotnost narodov Jugoslavije, ki se z oboroženo pestjo borijo proti tujčevemu fašističnemu in imperialističnemu jarmu, narodov, ki jih danes občuduje ves svobodoljubni svet. je Osvobodilna Fronta

ODLOČILA:

1. december, državni praznik Jugoslavije, se proslavi tudi letos. Toda ko Osvobodilna Fronta izdaja ta odlok, izjavlja jasno, da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevala, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati pri proslavi 1. decembra, stanje ki je konec konca upropastilo samo Jugoslavijo. Osvobodilna Fronta slovenskega naroda bo s slovensko narodno osvoboditvijo jamčila slovenskemu narodu prav vse pravice, ki jih terjata slovenska narodna individualnost. Z uvedbo doslednje ljudske demokracije bo slovenskemu narodu zajamčila njegove človeške pravice.

S pozivom, da Slovenci proslavimo 1. december, v znaku globoke in borbene solidarnosti s svojimi brati na jugu; v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiralcem, pa tudi v zavesti, da morajo iz naših slovenskih žrtev zrasti vse naše slovenske narodne in ljudske pravice,

odreja izvršni odbor OF:

dne 1. decembra ne sme biti med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v gledališču ali kinu, niti v javnem lokalu.

Vsakogar, ki bi prekršil to odredbo, bo slovenski narod smatral za izdajalca.

Živela sloga in enakost narodov Jugoslavije!

Živela sloga in enotnost slovanskih narodov!

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Izvršni odbor OF

izdajstvo, je Partija ta boj odločno povečala in dosegla velik uspeh, kajti onemogočila je na Slovenskem pojav četniškega gibanja, ki bi pridobilo nekatere poštene patriotske elemente na svojo stran, pa četudi začasno. Borba z velikosrbskimi koncepcijami se je v Sloveniji razvijala drugače kot v drugih pokrajinah. Prav v plebiscitnih akcijah je Partija odvzela reakciji pobudo in prostor za njeno uveljavljanje in ji tako preprečila, da bi na izkoriščanju prejšnjih nacionalnih praznikov snovala svoje kapitale. Politika Partije v plebiscitnih akcijah se je izkazala za pravilno.

Slovenska reakcija, ki je bila do srede novembra 1941 v glavnem že združena, je divjo gonjo proti narodnoosvobodilnemu gibanju še povečala, njena »prednja straža« pa je posegla po skrajnem sredstvu — začela je z denunciacijami. To ugotavlja tudi Slovenski poročevalec, ko piše: »Letošnji 29. oktober je tudi vsem tistim, ki so iz nekega malodušja še dvomili, pokazal in dokazal moč Osvobodilne fronte. Marsikak slovenski poštenjak bi sedaj lahko napravil naiven sklep, da se bodo notranji sovražniki slovenskega naroda spametovali in da bodo odnehali. Tak sklep pa bi bil korenito nepravilen in škodljiv. Dejstva namreč dokazujejo, da so po 29. oktobru, ki je manifestiral enodušno pripadnost slovenskega naroda njegovi Osvobodilni fronti, postali notranji sovražniki še bolj zagrizeni in neprimerno aktivnejši kot poprej.«⁶²

Dne 18. novembra je izdala reakcija s podpisom »Združeni Slovenci« letak, v katerem trdi, da partizanstvo razbija slovensko notranjo enotnost, vodstvu OF očita vlogo pete kolone ter poziva Slovence, naj se zbirajo okrog Londona, »...kjer imamo svoje svobodne zastopnike.«⁶³ Apel na zbiranje okrog Londona je prišel prepozno. »OF razpolaga danes s tako mogočno terensko organizacijo, da je ne more zamajati prav nič, če je na straži«,⁶⁴ je zapisal Slovenski poročevalec. Vsa »ilegalna« glasila reakcije vseh barv, kakor tudi minister v londonski emigrantski vladi Alojzij Kuhar, so bili v tem času v ofenzivi. Reakcija na univerzi pa je že štirinajst dni prej obljubljala, da bo preprečila akcijo 1. decembra: »Poskrbeli bomo, da se vam tudi 1. decembra umazana igra ne uo posrečila!«⁶⁵

Podobno kakor za 29. oktober je tudi za 1. december izdal Izvršni odbor OF proglas, ki daje 1. decembru v pogojih narodnoosvobodilnega boja novo vsebino:

»SLOVENCII!

Da manifestira slogu in enotnost narodov Jugoslavije, ki se z oboženo pestjo borijo proti tujčevemu fašističnemu in imperialističnemu jarmu, narodov, ki jih danes občuduje ves svobodoljubni svet, je Osvobodilna fronta

⁶² Slovenski poročevalec, leto II., št. 24, dne 8. novembra 1941, ponatis, str. 180.

⁶³ Original v rokopisnem oddelku NUK, B II 2345.

⁶⁴ Glej op. št. 62.

⁶⁵ Dokument št. 3 (shranjen v NUK 17. novembra 1941) v rokopisnem oddelku NUK, B II 2036. »Dokument« je s podpisom »Slovenska narodna akademska in dijaška mladina« izdajala najbolj zagrizena belogardistična reakcija na univerzi in srednjih šolah.

Odločila :

1. december, državni praznik Jugoslavije, se proslavi tudi letos. Toda ko Osvobodilna Fronta izdaja ta odlok, izjavlja jasno, da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati pri proslavi 1. decembra, stanje ki je konec komca upropastilo samo Jugoslavijo. Osvobodilna fronta slovenskega naroda bo s slovensko narodno osvoboditvijo jamčila slovenskemu narodu prav vse pravice, ki jih terja slovenska narodna individualnost. Z uvedbo dosledne ljudske demokracije bo slovenskemu narodu zajamčila njegove človeške pravice.

S pozivom, da Slovenci proslavimo 1. december, v znaku globoke in borbene solidarnosti s svojimi brati na jugu, v znaku zaostrelega boja proti fašističnim zatiralcem pa tudi v zavesti, da morajo iz naših slovenskih žrtev zrasti vse naše slovenske narodne in ljudske pravice, *odreja Izoršni odbor OF:*

dne 1. decembra ne sme biti med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v gledališču ali kinu, niti v javnem lokalu.

Vsakogar, ki bi prekršil to odredbo, bo slovenski narod smatral za izdajalca.

Živela sloga in enotnost narodov Jugoslavije!

Živela sloga in enotnost slovanskih narodov!

Smrt fašizmu — svobodo narodu!⁶⁶

Proglas Izvršnega odbora OF sta objavila tudi Slovenski poročevalec⁶⁷ in Mlada Slovenija.⁶⁸

Konec leta 1941 in v začetku leta 1942 je Osvobodilna fronta vodila boj proti Mihailovičevem vplivu v Sloveniji, zlasti proti vrnitvi razmer stare Jugoslavije, ki med drugim mi rešila slovenskega narodnega vprašanja. OF v prvodecembrskem proglasu odločno izjavlja, da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje stare Jugoslavije in da je potrebno z osvoboditvijo slovenskemu narodu zagotoviti narodno individualnost. To je nov, revolucionaren način reševanja slovenskega narodnega vprašanja. To je odpiralo nove perspektive in dobivalo najširšo podporo slovenskega naroda. Na tem vprašanju so doživeli poraz Mihailovičevci in njihova agentura v OF, Nagodetova »Stara pravda«, ki se je skrivala za lažnimi revolucionarnimi gesli, zagovarjala politiko čakanja in razbijala enotnost Fronte. Zato jo je OF kot skupino izključila iz svoje srede. Večina »pravdašev« se je potem priključila Fronti, Nagode pa je ostal s svojim majožjim krogom osamljen in je nadaljeval s protiljudskim delovanjem tudi po osvoboditvi in bil zato obsojen na smrt.

Proglas »slovenskih četnikov«, ki sicer daje ista navodila za proslavo 1. decembra kot proglas OF, nikjer ne poziva na oborožen odpor proti okupatorju, v čemer se bistveno razlikuje od OF, temveč le poziva na zbiranje okrog Londona: »Naša srca in naše oči so obrnjene proti Londonu,

⁶⁶ Original v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani.

⁶⁷ Slovenski poročevalec, leto II., št. 26, dne 22. novembra 1941, ponatis, str. 191.

⁶⁸ Mlada Slovenija, leto I., štev. 1-2, november 1941, ponatis, Ljubljana 1946, str. 8-9.

kjer je naš kralj, kjer je naša vlada, kjer so naši slovenski zastopniki. Tam so naši voditelji, nikjer drugje.«⁶⁹ »Slovenski četniki« so za 1. december širili tudi sliko kralja Petra II. Letaka reakcije »Mlada Jugoslavija« in »Združeni Slovenci«, ki ju omenja poročilo Centralnega komiteja KP Slovenije Centralnemu komiteju KP Jugoslavije dne 5. decembra, nista ohranjena. Kljub temu, da je reakcija razvila za 1. december tako široko propagando, so šla njena prizadevanja, spričo široke akcije OF, mimo ljudi in proslava 1. decembra je dobila značaj, kakršnega ji je dala OF.

Italijani so se na to akcijo pripravili temeljiteje kot na prvo. Poveljstvo karabinerjev II. armade je že 15. novembra izdalo navodila za varnostne ukrepe. Pet dni pozneje, 20. novembra, je general Robotti poveljstvom divizij Granatieri di Sardegna in Isonzo ter graničarjem XI. armadnega zbora že poslal brzojavko, v kateri pravi, da nameravajo uporniki za 1. december »... izvesti določene agresivne akcije v različnih področjih, kjer so njihove enote. Čete naj bodo pripravljene za takojšnjo intervencijo v katerikoli času in pripravljene oditi v katerikoli kraj z razpoložljivimi prevoznimi sredstvi«. Castnikom pa svetuje, »da ne hodijo okrog brez obožene spremstva«.⁷⁰ V brzojavki dne 29. novembra naroča, »... da je treba podvzeti brezobzirne mere, da se ohrani popoln prestiž in dostojanstvo italijanskega vojaka«.⁷¹ Visoki komisar Emilio Grazioli sporoča 28. novembra poveljstvom divizij Granatieri di Sardegna in Isonzo, da naj v dneh od 30. novembra od 16. ure do 12. ure 2. decembra okrepijo nadzorstvo nad železniškimi progami ter telefonskimi in brzojavnimi linijami.⁷² Grazioli je tudi predvideval, da bodo »ekstremisti« na Šišenskem hribu, na Golovcu in na Gradu razobesili zastave in zakurili kresove. Zato je prosil poveljstvo divizije Granatieri di Sardegna, da naj njeni oddelki nadzirajo omenjena mesta.⁷³

Na osnovi navodil višjih poveljstev je izdelala Compagnia interna XIV bataljona CCRR »Milano« v Ljubljani podrobnejše varnostne ukrepe, ki jih je 29. novembra poslala vsem podrejenim enotam. Zanimivi so zato, ker nam kažejo, kako obširne priprave so izvedli Italijani, a kljub temu niso uspeli zmanjšati, kaj šele preprečiti akcije Fronte.

Po italijanski razlagi, ki je bila skoraj popolnoma točna, naj bi manifestacija vsebovala:

1. atentate z razstrelivom na vojašnice, javne urade ter brzojavne in telefonske linije;
2. napade na vojaške oddelke in izolirane patrulje, kakor tudi napade partizanov na naselja;
3. ljudje morajo biti praznično oblečeni;
4. redukcijo trgovskega prometa na minimum;
5. v vseh šolah prve in druge stopnje, v trgovskih in drugih šolah dveminutni molk točno ob 10. uri;
6. v ponedeljek bojkot predavanj na univerzi in v privatnih šolah;

⁶⁹ Original v rokopisnem oddelku NUK, B 2327.

⁷⁰ Brzojavka v arhivu IZDG, XI. CA, fasc. 656/III.

⁷¹ Robottijeva brzojavka podrejenim enotam, arhiv IZDG, XI. CA, fasc. 656/III.

⁷² Brzojavka Emilia Graziolija, arhiv IZDG, fasc. 656/III.

⁷³ Brzojavka Emilia Graziolija poveljstvu divizije Granatieri di Sardegna, dne 30. novembra 1941, arhiv IZDG, XI. CA, fasc. 656/III.

7. ob 19. uri zapustitev javnih uradov in lokalov;

8. prepoved gibanja po cestah med 19. in 20. uro;

9. široko razširjanje prevratnih letakov;

10. izobešanje zastav in simbolov, ki spominjajo na bivši režim.

Neodvisno od akcij na šolah, univerzi in drugod, ki jih bodo izvajale enote Kraljeve kvesture, je treba organizirati od 30. novembra od 16. ure do 2. decembra do 12. ure premične in stalne patrulje, ki se ne bodo smele vrniti v vojašnice, dokler ne pride zamenjava, ki ji je treba sporočiti vse, kar se je v času njihove službe zgodilo.

Navodila posebno naglašajo, da »... visoki komisar hoče, da bi življejeje 1. decembra potekalo kolikor mogoče normalno«. Še posebno jim je bilo do tega, da bi pouk na šolah in na univerzi potekal normalno. Vojakom priporoča največjo pozornost ter opozarja posebno tiste, ki bodo v kritičnih dneh zvečer in zjutraj na ulicah. Izvajajo naj splošne osebne preiskave kjerkoli bo potrebno, posebno pri mladini in kolesarjih. Poveljstva karabinjerskih postaj naj izmenoma določijo dele patrulj, ki se bodo skrile v vrtove in v veže stavb za vrata, od koder bodo lahko opazovale mimo-idoče ter nenadno planile na tiste, ki bi hoteli izvajati prevratne manifestacije. Stražo pred vojašnicami in zapori je treba od 30. novembra popoldne do 2. decembra opoldne okrepiti. V teh dneh bo prost izhod vojske ukinjen, podčastniki pa morajo biti ves čas na razpolago.⁷⁴

Navodilom je priloženih sedem seznamov ulic, cerkva, univerzitetnih ustanov, šol, uradov, denarnih zavodov in pošt, ki jih je treba zavarovati oziroma okrepiti že obstoječe straže.

Da bi akcija kar se da najbolje uspela, so Partija, SKOJ in OF mobilizirale vse svoje sile. Prvodecembrski letak OF je bil razmnožen v 60.000 izvodih. Poleg tega je bilo natisnjenih še približno 150.000 lističev z gesli.⁷⁵ Ljubljana je bila kot za 29. oktober popisana z gesli in znaki OF, ulice pa so bile posute z letaki, trosilnimi lističi in slovenskimi zastavicami z rdečo zvezdo. Kvestura poroča tudi o dveh primerih izobešanja zastav. Eno »... jugoslovansko zastavo, okrašeno z rdečo zvezdo« so našli pri mostu na Ižanski cesti, drugo pa v Langusovi ulici, blizu Gradaščice, obešeno na drevo.⁷⁶ Zastavo je v Langusovi ulici obesil na drevo Viki Kavčič. Ker so pod zastavo namestili še »nekaj za strah«, se je Italijani niso upali sneti in je visela nekaj dni. Končno so dobili nekega gasilca, ki je splezal na drevo in jo snel.⁷⁷ »Slovenski akademik in srednješolec« piše, da so visele zastave tudi na poslopju dramskega gledališča in na Golovcu.⁷⁸ Po električnih žicah pa so visele manjše zastavice.

Ljubljanske ulice in lokali so se 1. decembra po 7. uri zvečer izpraznili. Samo organizirana skupina »Stražarjev« in »Mladcev« je hotela z demon-

⁷⁴ Navodila komandanta notranje čete (Compagnia interna) XIV. bat. CRR »Milano«, dne 29. novembra 1941 vsem podrejenim karabinjerskim postajam; arhiv IZDG, CCRR, fasc. 177/I.

⁷⁵ Glej opombo št. 60.

⁷⁶ Jutranje poročilo Kraljeve kvesture Visokemu komisariatu, dne 2. dec. 1941, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/I.

⁷⁷ Zapisnik razgovora bivših članov borbene grupe, ki je delovala v Trnovem v letih 1941/42, 26. marca 1956, arhiv IZDG.

⁷⁸ Slovenski akademik in srednješolec, št. 18, dne 5. decembra 1941.

strativnim pohodom po mestu razbiti enotnost borbene Ljubljane. Po pobožnosti v frančiškanski cerkvi naj bi se Stražarji in Mladci zbrali na današnji Cankarjevi cesti, kar jim pa ni v celoti uspelo. Neko poročilo Katoliške akcije pravi, »...da so srednješolci imeli smolo. Ko so prihajali od devetdnevnice proti središču mesta, so naleteli na italijanske vojake, ki so jih razgnali, tako da jih je le nekaj dospelo do Aleksandrove ceste (današnje Cankarjeve, op. D. J.); akademiki pa, katerih pobožnost se je končala prej, so skoraj vsi nemoteno prišli na Aleksandrovo cesto...«⁷⁹ Centralni komite KPS podrobneje poroča Centralnemu komiteju KPJ, kako so »Mladci« plačali svoje stavkokaštvo: »Panično razpoloženi Italijani so vse aretirali, ker so mislili, da gredo izvrševat sabotaze. Gnali so jih od frančiškanske cerkve do policije ter jih neprestano bili s puškinimi kopiti. Šele na policiji so jih izpustili, ko je Ehrlich pojasnil, da so *zavezniki*... Drugi dan se je seveda vsa Ljubljana od srca smejala.«⁸⁰ Podobno usodo so doživeli tudi trije slovenski agenti, ki so med 7. in 8. uro zvečer prišli v kavarno. Italijanski oficirji so jih imeli za inšpekcijo OF in so jih pretepli.⁸¹

Ko je pod balkoni današnje blagovnice Tromostovje okoli 19. ure eksplozirala petarda, ki jo je vrigel Lojze Nusdorfer,⁸² komandant bataljona Narodne zaščite v Mostah in poznejši intendant Ljubljane, so začeli Italijani besno streljati na poslednje mimoideče, ki so hiteli na svoje domove, in v okna okoliških hiš. Pri tem so ubili trgovca Viktorja Medena in industrialca Jakoba Jana, uradnika Slayka Gričarja pa težko ranili.⁸³ Teden dni pozneje je general Robotti še dodal, da »...so z okna, ki je obrnjeno proti trgu, streljali s samokresom na naše vojake, ki so prihiteli na kraj eksplozije«,⁸⁴ kar je pa gotovo izmišljeno.

Vsi ti dogodki pričajo, da so Italijani v pričakovanju oboroženih napadov zgubili živce. Zato ni čudno, če je Grazioli 1. decembra zvečer brzojavil notranjemu ministrstvu v Rim: »Današnji dan je kljub listkovni propagandi s strani komunističnih elementov potekel normalno. Organi policije so aretirali sedem oseb⁸⁵ zaradi širjenja letakov in pisanja pre-

⁷⁹ Iz arhiva Katoliške akcije.

⁸⁰ Poročilo Centralnega komiteja KPS iz druge polovice decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ; original v arhivu CK ZKJ, prepis v arhivu CK ZKS. Avtor poročila, Boris Kidrič, je verjetno zamenjal stražarje z mladci. V poročilu Katoliške akcije beremo, da je akademikom-stražarjem uspelo priti na zborna mesto, mladce-srednješolce pa so Italijani presenetili.

⁸¹ Glej op. št. 60.

⁸² Marica Čepe, Ljubljana, ustni vir.

⁸³ O dogodku pri Tromostovju poročajo številni italijanski dokumenti v arhivu IZDG: Poročilo poveljstva XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 2. decembra 1941 Glavnemu poveljstvu CCRR v Rimu in poveljstvu CCRR II. armade (CCRR, fasc. 155); poročilo poveljstva notranje čete (Compagnia interna) XIV. bat. CCRR »Milano«, dne 1. decembra 1941 Visokemu komisariatu, Kraljevi kvesturi itd. (CCRR, fasc. 155); Jutranje položilo Kraljeve kvesture, dne 2. decembra 1941 Visokemu komisariatu (VK, fasc. 3/1); Brzojavka Emilia Graziolija, dne 1. decembra 1941 notranjemu ministrstvu v Rimu (neurejeni arhiv VK) in druga.

⁸⁴ Ukaz komandanta XI. armadnega zbora, dne 8. decembra 1941 podrejenim enotam o ukrepih zaradi napada na most pri Preserju; Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. 201.

⁸⁵ Italijani so v teh dnevih gotovo aretirali več ljudi, saj jih je vojaško vojno sodišče (Tribunale militare di guerra — TMG) samo v januarju in februarju 1942

vratnih napisov. V nekaterih razredih srednjih šol so bile manifestacije v spomin ustanovitve bivše kraljevine Jugoslavije. Podvzel sem potrebne ukrepe. Nasprotno pa so predavanja na univerzi potekala normalno in brez incidentov. Ob 19. uri je slovensko prebivalstvo skoraj v celoti zapustilo javne lokale in ceste.«⁸⁶ Nato govori še o dogodku pri Tromostovju.

Posebno poglavje predstavlja praznovanje 1. decembra na srednjih šolah, med dijaško mladino, ki je izredno uspelo. Dasi ne gre pretiravati družbenih posledic teh proslav v šolah, poročamo o njih obsežno, saj je ohranjeno o njih največ pričevanj. V manifestacijah srednješolske mladine se je namreč odražalo to, kar je v ljudstvu živelo in prevladovalo. Hkrati so te manifestacije pričale, da je ideja narodnoosvobodilnega boja in socialnega napredka pridobila um in srce bodoče inteligence, a tak uspeh je jemal reakciji in staremu družbenemu redu naraščaj in perspektivo.

Manifestacije za enotnost in bratstvo jugoslovanskih narodov v smislu proglaša IO OF in demonstracije proti okupatorju so bile na ljubljanskih srednjih šolah in novomeški gimnaziji.

Mladinska OF je pozvala dijake, da pridejo 1. decembra v šolo praznično oblečeni in da ob 10. uri dopoldne (razredi, ki so imeli pouk popoldne pa ob 15. uri) počaste praznik stoje, z dveminutnim molkom. Uspeh velike prvodecembrske akcije na šolah je bil odraz moči SKOJ in oktobra 1941 ustanovljene Mladinske OF ter plod temeljitih priprav. Uspeh je bil še toliko večji, ker so propadli vsi poskusi italijanskih oblasti, šolskih vodstev in reakcije, da bi proslavo preprečili.

Člani Katoliške akcije — Mladci — so v dneh pred praznikom razvili močno ustno in listkovno propagando proti praznovanju. Ohranjeno poročilo Katoliške akcije o dogodkih 1. decembra priča, kakšnih argumentov se je posluževala reakcija, da bi onemogočila proslavo, istočasno pa ta dokument dokazuje, da je 1. december tudi na šolah potekal v znamenju boja med naprednimi silami in reakcijo. Dokument ima naslednjo vsebino: »Mladci ... so se postavili na stališče, da je vsakemu zunanje razkazovanje nacionalnih čustev pod komunistično komando nedopustno.« Svoje stališče so zagovarjali na ta način: »Te manifestacije organizirajo komunisti. Papež pa je obsodil vsako sodelovanje s komunizmom. Zato dober katoličan pri teh manifestacijah ne sme sodelovati. — Komunisti so bili vedno zoper Jugoslavijo in se tudi sedaj ne bore za Jugoslavijo, ampak za sovjetsko republiko. Nacionalno krinko so si naredili samo zato, da bi lažje dosegli svoje skrite zločinske namene. Vsa ta praznovanja so v resnici le dresura

obsodilo osem zaradi sodelovanja v akcijah za 1. december: 3. januarja 1942 je bila Antonija Osterman iz Ljubljane obsojena na eno leto zavora, ker so pri njej 30. novembra 1941 našli dva paketa letakov, ki jih je raznašala po hišah v Beethovnovi ulici. Letaki so pozivali Slovence, naj se udeležijo manifestacij 1. decembra 1941. (TMG, fasc. 521/210). 28. januarja 1942 je bil Janéz Nedog iz Ljubljane zaradi mladoletnosti obsojen le na 2 leti in 2 mesece zavora, ker je dne 30. novembra 1941 na Celovski cesti pisal na zid geslo OF (TMG, Vol. 2/1942). 12. februarja 1942 pa so bili obsojeni Ljubljčan Franc Hribernik, Pavel Rozman in Jože Novak na 8 let zavora, Jože Verčan na 4 leta in 4 mesece, Stanislav Leder na 4 leta, Marija Jarc pa na 2 leti zavora. Aretirani so bili v zadnjih dneh novembra 1941, ker so pripravljali in razširjali letake za manifestacijo 1. decembra (TMG, fasc. 269—12, 521—12).

⁸⁶ Brzojavka Emilia Graziolija, dne 1. decembra 1941 notranjemu ministrstvu v Rimu, arhiv IZDG (neurejeni arhiv VK).

za kolektivno nastopanje mas za revolucionarno delavnost; desetkrat bomo morali praznovati nacionalne praznike, enajstič pa Stalinov god. In če komunistov ne bomo že sedaj onemogočili, se jim tudi tedaj, ko bodo masi postavili izrazite revolucionarne zahteve, ne bomo mogli upreti. Če bomo manifestirali, bodo šole zaprli. Glavno je bonum commune naroda in bonum commune naroda zahteva, da šole ostanejo. Kaj bo namreč z mladino, če jo bo vzgajala ulica in OF!⁸⁷ Zagrizena agitacija Mladcev in članov Slovenske dijaške zveze (SDZ),⁸⁸ ki so se dogovorili za skupen nastop, ni uspela kot so pričakovali, in marsikje so s takimi agitatorji tudi fizično obračunali. Poročilo priznava, da so bili Mladci in SDZ osamljeni, »... kajti niti kongregacije niti večina katoliških profesorjev nam ni nudila prave opore«. Nadalje poročilo priznava, da so »... komunisti... mnoge pridobili za OF, druge so napravili za prave simpatizerje komunizma, tretje pa, ki so sicer proti komunizmu, so z nacionalno krinko preslepili k sodelovanju... Komunisti so obvladali vse realne gimnazije. Na teh zavodih so skoraj v vseh razredih vstali med poukom k dveminutnemu molku.«

Položaj na šolah za slovenske reakcionarje res ni bil zavidanja vreden. Takole se pritožujejo: »Na srednjih šolah je položaj težak. Komunistična, osvobodilna fronta je svojo poulično-strankarsko propagando zanesla tudi v te hrame in hujska dijaštvo na težje izgrede.«⁸⁹ Ravnatelj IV. moške realne gimnazije pa poroča prosvetnemu oddelku Visokega komisariata: »Položaj v šoli je v zadnjem času postal nevzdržen in jaz nimam sredstev, da bi mu bil kos. Težave so tem večje, ker sta v poslopju dve gimnaziji. Kar se zagreši na eni šoli, se skuša, se skuša podtakniti drugi. Dasi sem v zadnjem času skušal z vsemi razpoložljivimi sredstvi priti delikventom na sled, se mi to ni posrečilo. Za nadzorstvo sem določil ves profesorski zbor za vsak odmor, izdal ostre okrožnice, pa kljub temu ni bilo mogoče napraviti reda, ker nekateri elementi izrabijo vsako najmanjšo priliko, da rišejo srpe, kladiva, pišejo: SSSR, Živela Rusija... Sredstva, ki jih ima šola na razpolago za izsleditev krivcev niso zadostna in zaradi tega prosim, da oblast poseže vmes in vodi nadaljnjo preiskavo.«⁹⁰

Pred 1. decembrom so ravnateljstva z okrožnicami in na sestankih s starši opozarjala, da naj se dijaki 1. decembra izognejo vsemu, kar bi imelo videz demonstracije ter poudarjajo, da je šola kraj za učenje ne pa za politično udejstvovanje. Toda dijaki so kljub temu demonstrirali. V mnogih razredih so z dijaki demonstrirali tudi profesorji, ki pa seveda tega niso prijavili. Samo na podlagi ohranjenih poročil šolskih vodstev ne bo mogoče ugotoviti obsega te najbolj množične dijaške demonstracije v času okupacije.

Največji obseg so zajele demonstracije na Dvorazredni trgovski šoli, kjer so demonstrirali vsi razredi, ter na III. in IV. moški realni gimnaziji za Bežigradom, ki sta bili v istem poslopju. V VIII.c razredu IV. moške realne gimnazije so dijaki takoj ob začetku pouka profesorju odrekli ob-

⁸⁷ Iz arhiva Katoliške akcije.

⁸⁸ Slovenska dijaška zveza je bila ekspozitura Ehrlichovih stražarjev na srednjih šolah.

⁸⁹ Dokument št. 5 v rokopisnem oddelku NUK, B II 2036.

⁹⁰ Poročilo ravnatelja IV. moške realne gimnazije, dne 28. novembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata in Kraljevi kvesturi, arhiv IZDG.

vezni rimski pozdrav, v VII.b razredu pa so dijaki ob dogovorjeni uri vstali. Po nekaj trenutkih je vstal dijak Stibilj, ki je hotel preprečiti demonstracijo z naslednjimi besedami: »Tovariši, vi ste prevarani, to mi slovenska manifestacija, to je demonstracija za komunizem. Vas so nalagali, vaš idealizem so zlorabili. Osvobodilna fronta je zlagano ime za komunistično stranko. Komunisti hočejo uničiti naše šole...«⁹¹ Naprej ni prišel, ker ga je profesor prekinil in mu ukazal, da sede. Stibiljev nastop, ki je bil v skladu z navodili, ki jih je dala Katoliška akcija svojim članom, je bil pripravljen, saj je že pred uro dejal nekemu dijaku, da bo demonstracijo preprečil.⁹² Sporočeno je bilo, da so tudi dijaki VIII.b razreda omenjene gimnazije ob 10. uri vstali in manifestirali z eno- do dveminutnim molkom. Profesor za italijanščino pa je sporočil ravnatelju, da je bilo v VI.a razredu »...po tleh od vrat do mize nasutih polno papirčkov v jugoslovanskih narodnih barvah. Tudi na mizi je bila lepo odmerjena proga papirja v modri, beli, rdeči barvi«...⁹³ Ravnateljstvo položaju ni bilo več kos in je zato prosilo prosvetni oddelek Visokega komisariata, da »...izposluje pri Kraljevi kvesturi, da bosta za čas pouka v poslopju navzoča vsaj dva tajna policista, izmed katerih naj bi vsaj eden znal slovensko...«⁹⁴ Naslednjega dne je ravnateljstvo poročalo Visokemu komisariatu, da se »...komunistična akcija na šoli... nadaljuje« in da so bile v VI.a, VI.a in VII.a razredu slike kralja in duceja pomazane s črnilom in obmetane z žvečenim papirjem. Na koncu precej obširnega poročila o dogodkih prosi Visoki komisariat »...odločitve o ukrepih, ki so potrebni, da se to podtalno delovanje komunizma zatre.«⁹⁵ Ultimatum prosvetnega oddelka Visokega komisariata, da bo VI.a razred izključen, če se v 48. urah ne javijo tisti, ki so pomazali slike kralja in duceja, ali pa da jih javijo drugi učenci, je ostal brez odgovora.

Tudi na III. moški realni gimnaziji je 1. december potekal burno. Ob 10. uri je bil v večini razredov izveden enominutni molk, v glavnem odmoru pa se je akcija nadaljevala. Dijaki so se zbrali v gornji avli in poskušali zapeti »Hej Slovani«. Prvi poskus je propadel zaradi intervencije profesorjev, končno so pa prvo kitico le odpeli do konca. Slišati je bilo tudi vzklike »Smrt fašizmu!«, »Živela Jugoslavija!«, »Živela svoboda!«⁹⁶

Demonstracijo v VII.d razredu I. moške realne gimnazije je prijavil profesor italijanščine Carlo Morelli. Ravnatelj takole poroča o dogodku: »Ko je imel v tem razredu pouk profesor italijanskega jezika Morelli Carlo, je nek učenec dal s tem, da je trikrat udaril ob tla, znamenje, na kar so razen treh vsi učenci vstali in nekaj trenutkov molčali. Profesor je prvi hip mislil, da je kdo vstopil v razred in je tudi sam vstal. Ko pa je spo-

⁹¹ Zapisnik o zaslišanju učenca VII.b razreda Borisa Stibilja, arhiv IZDG, fasc. 529.

⁹² Zapisnik zaslišanja dijakov VII.b razreda, arhiv IZDG, fasc. 529.

⁹³ Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije, dne 1. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, arhiv IZDG, fasc. 529.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije dne 2. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata o incidentih 2. decembra, arhiv IZDG, fasc. 529.

⁹⁶ Izjava Vladimirja Fajfarja v IZDG; poročilo ravnateljstva III. moške realne gimnazije dne 2. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, arhiv IZDG, fasc. 516.

znan, da je to demonstracija, je vprašal, kaj naj pomeni, pa na vprašanje ni dobil odgovora. Po končani uri mi je o dogodku poročal. Naročil sem takoj razredniku prof. Andriču, naj pozove učenca, ki je dal znamenje za demonstracijo, da se sam javi, sicer bo razred razpuščen. Ker je poziv ostal brez uspeha, sem odposlal razred takoj domov.⁹⁷

Iz poročila ravnatelja II. ženske realne gimnazije prosvetnemu oddelku Visokega komisariata o vedenju učenk 1. decembra, je videti, da hoče zmanjšati obseg akcije: »Ob 10. uri so po nekaterih razredih nekatere učenke vstale, a na profesorjev poziv zopet sedle. Glede V.a razreda sem slišal, da učenke pri italijanščini niso imele knjig na klopi; zaradi tega se je g. profesorica pritožila razredniku, na kar je on stopil v razred z vprašanjem: »Ali ne boste sodelovale?« Učenke so odgovorile, da bodo. Nato se je pouk nadaljeval.«⁹⁸

Podobno poroča tudi ravnateljstvo uršulinske ženske realne gimnazije: »Ravnateljstvo sporoča, da 1. decembra ni bilo na zavodu nobenih demonstrativnih motenj. Vsi razredi so se vedli korektno, le v IV.b razredu so nekatere učenke poizkusile motiti pouk matematike...«⁹⁹

SKOJ in Mladinska OF sta organizirali demonstracijo tudi na ljubljanskem učiteljsku, ki je bilo že zaradi predvojne politike vladajočega režima znano kot klerikalna trdnjava, saj je režim omogočal vpis na ta zavod predvsem sinovom in hčeram klerikalnih elementov. Poročilo Kato-liške akcije o dogodkih 1. decembra pretirava, lko piše, da se jim je po-srečilo komuniste na učiteljsku premagati. V resnici so naši aktivisti pri-dobili za nastop tudi politično nasprotne dijake. Dejstvo, da je v štirih razredih, ki so bili prijavljeni, da so demonstrirali, od 164 dijakov vstalo 77, priča o ostri diferenciaciji med dijaštvom.¹⁰⁰

Množična demonstracija je bila tudi na ljubljanski Državni tehniški srednji šoli, zaradi česar je bilo več razredov izključenih v celoti.

Demonstracijo na novomeški realni gimnaziji je organiziral in vodil šolski komite SKOJ na pobudo in s pomočjo Okrožnega komiteja KPS. Še pred prvodecembrsko akcijo so se pogajali s klerikalci, kar pa se je končalo brez uspeha. Klerikalni dijaki so bili večinoma iz okolice Novega mesta. Mnogi so stanovali v frančiškanskem samostanu ter so bili tako odvisni od duhovščine in pod njenim vplivom. Ti dijaki so že prej strnjeno nastopili proti vsakemu naprednemu gibanju. Treba je poudariti tudi negativno vlogo ravnatelja Dolenca, ki se je že v letih pred vojno izkazal v preganjanju vsakega naprednega gibanja na šoli. Zato sta morala tudi tu, kakor na ljubljanskem učiteljsku, SKOJ in Mladinska OF voditi oster boj z reakcionarnimi silami. Po navodilih Okrožnega komiteja KPS je bilo dogovorjeno, da bodo organizirali akcijo samo v višjih razredih.¹⁰¹ Prijav-

⁹⁷ Poročilo ravnatelja I. moške realne gimnazije, dne 1. decembra 1941 IV. od-delku Visokega komisariata, arhiv IZDG.

⁹⁸ Poročilo ravnatelja II. ženske realne gimnazije, dne 2. decembra 1941 IV. od-delku Visokega komisariata, arhiv IZDG.

⁹⁹ Poročilo ravnateljstva uršulinske ženske realne gimnazije, dne 5. dec. 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, arhiv IZDG.

¹⁰⁰ Zapisnik izredne seje vsega učiteljskega zbora na državni učiteljski šoli v Ljubljani, dne 5. decembra 1941, arhiv IZDG.

ljene so bile demonstracije petih višjih razredov in celo enega nižjega (III.c), v katerem so dijaki izvedli akcijo na lastno pobudo.

Že istega dne je prosvetni oddelek Visokega komisariata zahteval od ravnateljstev šol podrobna poročila o demonstracijah, naslednjega dne pa so vse šole dobile okrožnico, ki določa, »... da se kaznujejo z izključitvijo za eno šolsko leto... učenci, ki so se udeležili demonstracij celotnega razreda s tem, da so skupno vstali dne 1. decembra, s pristavkom, da ne bodo mogli prestopiti na drug zavod v pokrajini.«¹⁰² V zvezi s tem so bile takoj uvedene preiskave. Vsakemu demonstrantu je bilo zastavljeno vprašanje: »Ali ste se 1. decembra udeležili demonstracij s tem, da ste vstali in demonstrirali z molkom?« Mnogi odgovori na to vprašanje dokazujejo zrelost in predanost našega dijaštva Osvobodilni fronti. Tako so na primer dijaki VIII.b razreda IV. moške realne gimnazije, ne da bi se ustrašili posledic, skoraj enako odgovorili na postavljeno vprašanje: »Sem vstal, demonstriral z molkom in se tudi zavedal, kaj to dejanje pomeni.«¹⁰³ Zaman so si prizadevali, da bi mladinci izdali pobudnike in voditelje akcije.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je 3. decembra izdal odlok, ki določa, da se Državna dveletna trgovska šola zaradi množičnih demonstracij 1. decembra zapre za nedoločen čas.¹⁰⁴ Iz seznamov v šolskem letu 1941/1942 izključenih dijakov, ki so jih sredi maja 1942 poslala ravnateljstva srednjih šol IV. oddelku Visokega komisariata, je videti, da je bilo ob tej priložnosti izključenih 89 dijakov ljubljanskih gimnazij in 201 dijak novomeške gimnazije. Pri tem so se posluževali zelo neenotnih meril. V Ljubljani so izključili dijake tistih razredov, ki so v celoti manifestirali, v Novem mestu pa po zaslugi ravnatelja Dolenca in njegovega kroga, vse, ki so vstali, ne glede na to, ali je vstal ves razred ali pa samo polovica. Seveda pa so bile izključitve odvisne tudi od ravnateljev, profesorjev in moči profesorske OF, kako so zagovarjali dijake, da bi jih čim več rešili.

Mladinska OF je po teh izključitvah sredi decembra z letakom protestirala proti temu: »Slovenska mladina je skupno z vsem slovenskim narodom tudi letos praznovala 1. december ter manifestirala z dveminutnim molkom po šolah svoja narodna čustva. Okupatorji pa so »uradno« ugotovili manifestacijo samo v nekaterih razredih in zaradi tega študente iz teh razredov izključili. Slovenska mladina odločno protestira proti takemu postopanju in sicer prvič zaradi tega, ker so okupatorji porabili priliko splošne narodne manifestacije zato, da naše šole zapirajo, drugič pa zaradi tega, ker so si izbrali za žrtev samo nekaj razredov, čeprav je vsa slovenska mladina praznovala 1. december. Ta poskus razbijanja slovenske mladine bo ostal brez uspeha...« Na koncu poziva letak slovensko javnost, da protestira »... vedno in povsod proti postopnemu ukinjanju slovenskih šol in proti sistematičnemu zatiranju vsega, kar je slovensko.«¹⁰⁵

Ker sta bila na IV. moški realni gimnaziji v Ljubljani izključena dva razreda (VI.a in VIII.b), je poslal šolski odbor Mladinske OF ravnatelju

¹⁰¹ Miloš Hočevar, Ljubljana, ustni vir.

¹⁰² Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 2. dec. 1941, arhiv IZDG.

¹⁰³ Zapisnik o zaslišanju učencev VII.b razreda, arhiv IZDG, fasc. 329.

¹⁰⁴ Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 3. decembra 1941 ravnateljstvih vseh srednjih in učiteljskih šol, arhiv IZDG, fasc. 316.

¹⁰⁵ Letak v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941.

protestno pismo z zahtevo, da sprejmejo oba razreda nazaj v šolo, sicer bodo organizirali splošno stavko. Ker na pismo ni bilo odgovora, je organizacija napovedala splošno stavko. Določenega dne so se začeli zbirati dijaki pred gimnazijo, večina brez knjig. Zadnji hip je prišlo od Izvršnega odbora Mladinske OF navodilo, naj ne izvedejo stavke. Šolski odbor je zbrane dijake obvestil o najnovejših navodilih. Večina se s tem ni strinjala, in je zahtevala nadaljevanje stavke. Med tem časom pa so se pojavili karabinjerji, ki so začeli dijake razganjati. Manj odločni so šli v šolo, ostali pa so se razbežali. Stavka je bila sicer razbita, vendar je bila tega dne odsotna skoraj polovica dijakov.¹⁰⁶ V nekem razredu samo devet dijakov ni stavkalo. »Te je neki profesor v razredu ozmerjal s ‚slovansko vzajemnostjo‘ in jih celo uro izpraševal«,¹⁰⁷ piše klerofašistični »Dokument«.

Izključitvam je sledila akcija za ponovni sprejem izključenih dijakov v šole. Posebno težko je bilo staršem, ker so v vojnem času, ko je že tako vsega primanjkovalo, izgubili za leto dni še otroško doklado. Vendar vsi protesti javnosti in peticije staršev, sestavljene na roditeljskih sestankih, pri italijanskih oblasteh niso zalegle. Prošnje za ponovni sprejem v šolo, ki niso bile sestavljene tako, kot so želeli Italijani, so odbili. Le tisti dijaki, ki so v dokaz iskrenosti svojega obžalovanja prosili za sprejem v GILL, so se lahko vrnil v šolo. Večina dijakov pa je ta pogoj odklonila. Posebno močno je agitiral proti ponovnemu vpisu pod takimi pogoji SKOJ v Novem mestu, kjer so hoteli na pobudo Okrožnega komiteja KPS in s sodelovanjem profesorske OF ustanoviti »partizansko« gimnazijo, ki bi izključene dijake med letom pripravila za privatne izpite. Čeprav so že začeli poučevati, ideja zaradi objektivnih pogojev ni bila do kraja uresničena.

Val odpora kljub ostrim okupatorjevim ukrepom na srednjih šolah ni upadel. Dijaki so nadaljevali posebno z bojkotom fašističnega pozdrava. Tako je bil 11. decembra 1941 visoki komisar prisiljen ponovno opozoriti, »... da je rimski pozdrav v šolah strogo obvezen za učitelje in učence... Učenec, ki bi ga odrekel, bo kaznovan z izključitvijo za eno šolsko leto...«¹⁰⁸ Vsi ti ukrepi so bili brez uspeha in dijaki so izkoristili vsako priložnost, da manifestirajo svoja narodna čustva in sovraštvo do okupatorja. Nove množične demonstracije na šolah so bile ob obletnici Prešernovega rojstva in Cankarjeve smrti. Zopet so sledile nove kazni in nove izključitve.

Za 1. december je Akademski odbor OF proglasil bojkot na univerzi. Vendar akcija ni dosegla tistega uspeha kakor akcija na srednjih šolah. Trditve Graziolija, da na univerzi ni prišlo do manifestacij, ne drži, kajti napredni študentje na predavanja niso prišli, če pa so se javili v predavalnice politično nasprotni študentje, s tem ni rečeno, da je akcija propadla. Do diferenciacije med visokošolsko mladino je namreč prišlo mnogo prej in še bolj izrazito kakor med mladino na srednjih šolah.

Akcija 1. decembra je bila v ostalih krajih Ljubljanske pokrajine bolj množična kot 29. oktobra. Zajela je tudi tista področja, ki so ob prvi akciji

¹⁰⁶ Glej Historiat IV. državne gimnazije v Ljubljani v letih 1941/45, arhiv IZDG.

¹⁰⁷ Dokument št. 5 v rokopisnem oddelku NUK, B II 2036.

¹⁰⁸ Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 11. decembra 1941, arhiv IZDG, fasc. 316.

zaradi italijanske hajke ostala ob strani. Poveljstvo divizije Isonzo je ugotavljalo, da je manifestacija v Novem mestu in še nekaterih drugih krajih uspela: »Mnogi so zapustili 1. decembra zvečer ceste in javne lokale, ki so ostali prazni.«¹⁰⁹ Vsi kraji Ribniške doline, posebno pa Ribnica, so bili potreseni z letaki in popisani z gesli OF. Vinko Mihelič bi moral na zvoniku ribniške cerkve obesiti jugoslovansko zastavo, a so ga Italijani že pred tem aretirali in odpeljali v Ljubljano.¹¹⁰ Prebivalcem Kočevske je prvodecembrska akcija ostala v spominu kot največja napisna in trosilna akcija, ki je zajela tudi vse vasi do Predgrada in Broda na Kolpi. V Kočevju so Italijani aretirali na rudniku okrog 50 ljudi. Po mestu so krožile patrolje v popolni bojni opremi, zasedale so prehode in preiskovale mimo-idoče.¹¹¹ Trije člani SKOJ so dobili nalogo, da minirajo viadukt pod tekstilno tovarno v Kočevju. Ker niso dobili eksploziva, so komunistični mladinci zakurili kresove na današnjem Mestnem vrhu, Cvišlerjih in Lovskem vrhu.¹¹² V Velikih Laščah in okoliških vaseh so mladinski aktivisti raznesli male zastavice, ki so jih sešile mladinke in žene.¹¹³ V Metliki pa je Tinko Rožič na farno cerkev obesil jugoslovansko zastavo.¹¹⁴

Na Notranjskem je Alfred Grobler, učitelj v Cajnarjih, po nalogu partijske organizacije v Kremenci zbral po vseh šolah slovenske in jugoslovanske zastave, da so jih potem mladinci 1. decembra obesili na zvonike cerkva v Selščku, Topolah in Žilcah. V Žilcah so obesili zastavo tudi na poslopju občine, zaradi česar so potem Italijani aretirali župana in občinskega tajnika.¹¹⁵ V Grahovem so mladinci izvedli trosilno akcijo; eden se je priplazil prav do stražarnice in jo prelepil z letaki in zastavicami. Tega dne so prerezali telefonske žice na liniji Cerknica—Grahovo.¹¹⁶

Praznovala je tudi Gorenjska, ki je bila pred vstajo. Da bi preprečilo nered, je orožniško glavarstvo v Kranju že 25. novembra poslalo orožniškim vodjem v Radovljici, Kranju in Kamniku naslednja navodila o varnostnih ukrepih za 1. december:

»1. december 1941 je spominski dan nekdanjega zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Zato lahko računamo s povečano dejavnostjo band.

Zato določam, da morajo biti vse orožniške ustanove od 28. 11. 1941 opoldne do 3. 12. 1941 popoldne v okrepljeni pripravljenosti in budnosti.

Službo, ki ni nujna, naj za ta čas odlože. Glavno pozornost naj posvetijo opazovanju in uničevanju band. Vodje orožniških oddelkov morajo s postajami urediti vse potrebno za legitimiranje in patroljiranje. Odposlati

¹⁰⁹ Glej opombo št. 11.

¹¹⁰ Peter Šobar, Borba partije delavskega razreda in masovnih organizacij do leta 1942 v Ribniški dolini, str. 36—38; arhiv CK ZKS, Spomini, fasc. VII/C.

¹¹¹ Zapisnik sestanka bivših kočevskih aktivistov 6. junija 1958, str. 45—46, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

¹¹² Milan Remih, Kočevje, ustni vir.

¹¹³ Ančka Jager, Ljubljana, ustni vir.

¹¹⁴ Zapisnik sestanka bivših belokranjskih aktivistov 25. junija 1958, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

¹¹⁵ Franc in Milka Rudolf, O razvoju revolucionarnega gibanja, nastanku Partije in mladinske organizacije na področju Cajnarjev, Žilc, Otav in deloma Begunj, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

¹¹⁶ Stane Šega, Grahovo, ustni vir.

je treba samo močne patrolje, ki bodo štele 6 do 7 mož, oboroženih z ročnimi bombami in brzostrelkami.

V zvezi s tem opozarjamo na svoja nekdanja navodila. Postaje, ki niso določene za legitimiranje in patroljiranje, morajo ostati v stalni pripravljenosti in se ustrezno zavarovati (pred mrakom morajo zakleniti hišna vrata, paziti pri odpiranju ponoči, postaviti stražarje, imeti v pripravnosti nabito orožje itd.).

Vse postaje je treba nujno in podrobno o tem poučiti.¹¹⁷

Kljub temu, da so Nemci povečali pozornost, je Cankarjev bataljon 1. decembra ponoči izvršil smrtno obsodbo nad sedmimi okupatorjevimi sodelavci.¹¹⁸

Akcija Cankarjevega bataljona je imela velik odmev med ljudstvom, ki jo je odobraval. Pomenila je izvrševanje odloka SNOO o odgovornosti vsakega Slovenca pred narodom in novo narodno oblastjo za dejanja, ki so nasprotovala interesom slovenskega ljudstva in interesom osvobodilnega boja. Hkrati je zaježila poizkus Nemcev, da pridobivajo izdajalce in cepijo narodno enotnost ter da od znotraj razdirajo osvobodilno gibanje. Iz vseh teh razlogov, ki so bili hud udarec za Nemce, so okupatorji za represalije v Dragi pri Begunjah 4. decembra ustrelili 28 talcev.¹¹⁹

Orožniški komandant za Gorenjsko zelo redkobesedno poroča o prvodecembrski akciji na Gorenjskem: »Ob obletnici proglasitve bivše kraljevine Jugoslavije so v mnogih krajih Južne Koroške raztrosili letake politične vsebine. V štirih primerih so razobesili tudi zastave.«¹²⁰ Manifestirala je vsa Gorenjska od Škofje Loke do Kranjske gore. V večjih krajih, na primer v Škofji Loki, Trziču in na Jesenicah, so prebivalci med sedmo in osmo uro zvečer ostali doma. O manifestacijah govore tudi drugi podatki.

Okrožni odbor OF za Jesenice je za 1. december izdal obširen letak, v katerem pravi, da zlom in razpad Jugoslavije ni zlom narodov Jugoslavije, marveč zlom in razpad buržoazije. V tem letaku OF poziva, da »pokažemo tujcu in vsemu svetu, da smo danes tesneje povezani kakor kdaj prej in povezani ostanemo za vedno. S tem našim enotnim nastopom bomo pokazali okupatorju, da mu ni mesta na naši sveti zemlji in pa tudi ne na svetu sile, ki bi nas mogla še kdaj razdvojiti.«¹²¹ Skojevci so obesili na poslopje telovadnega doma na Javorniku jugoslovansko zastavo z rdečo zvezdo, na Mežakljo in Kalvarijsko pa rdeči zastavi. Na robu Mežaklje so bili na skalah daleč vidni napisi SSSR.¹²² Delavci na cesti v Kokri so 1. decembra prepevali slovenske pesmi in se sovražno obnašali do Nemcev.¹²³

¹¹⁷ Original v arhivu Muzeja revolucije v Kranju.

¹¹⁸ Glej pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 290. Slovenski poročevalec, dne 15. decembra 1941 piše, da so partizani justifikirali 9 denunciantov, kar pa ni točno.

¹¹⁹ Prav tam, str. 291.

¹²⁰ Poročilo orožniškega komandanta za Gorenjsko, dne 7. januarja 1942 o partizanskih akcijah na Gorenjskem decembra 1941, Zbornik dokumentov NOV VI/2, dok. št. 130.

¹²¹ Original v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz 1941. leta.

¹²² Nace Strlekar, Litija, ustni vir.

¹²³ Podatek Alojza Bukovnika iz Vprašalne pole za člane partizanskih enot leta 1941, arhiv IZDG.

Veliko trosilno in napisno akcijo so izvedli tudi kranjski skojevci, ki so na Škrlovcu obesili slovensko zastavo.¹²⁴

1. decembra dopoldne je orožniška postaja Stražišče pri Kranju po telefonu sporočila orožniškemu okrožju v Kranju naslednje:

»V noči na 1. 12. 1941 so v Stražišču raztrosili letake v slovenskem jeziku.

Vsebina letakov je v zvezi z zedinjenjem Srbov, Hrvatov in Slovencev.

V Aleševi gostilni v Javorniku, občina Besnica, so 30. 11., približno ob 18. uri, trije moški peli komunistične pesmi. Po 20. uri so odšli proti Stražišču. Nismo mogli ugotoviti, če so bili oboroženi.«¹²⁵

Množične napisne in trosilne akcije so bile tudi v Selški dolini in Škofji Loki, kjer so komunistični mladinci pritrtili listke celo na vrata Gestapa na Glavnem trgu.¹²⁶

Kamniško orožniško okrožje je poročalo, da »... so neznan storilec na področju orožniških postaj Litija in Šmartno pri Litiji izobesili dve jugoslovanski zastavi in več manjših zastavic z napisom '1. 12. 1941'...« »V zvezi s tem«, zaključuje poročilo, »nismo opazili nobene druge propagande.«¹²⁷

Za Štajersko so na štabnih razgovorih 9. decembra 1941 v Grazu ugotovili, »da je 1. december potekel popolnoma mirno, čeprav je nekdanj veljal za praznik.«¹²⁸ Za okrožja, ki mejijo na Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino so Nemci za 1. december izdali varnostne ukrepe, ker je zaupnik komandanta na Bledu obvestil celjski gestapo, »... da bodo komunistične bande izvedle večji napad na kočevske Nemce, ki so pravkar prišli na svoja nova področja.«¹²⁹

O uspehu proslave 1. decembra je izdal Izvršni odbor OF 2. decembra 1941 komunike, v katerem je med drugim rečeno: »Uspela proslava 1. decembra in plebiscitarna praznота med sedmo ter osmo uro zvečer pomeni novo zmago slovenske narodne zavesti, novo zmago slovenske narodne discipline, novo zmago Osvobodilne fronte slovenskega naroda... Slovenski narod je manifestiral v duhu proglasa Osvobodilne fronte, da si bo s svojo narodno osvoboditvijo zajamčil vse pravice, ki jih terja njegova narodna individualnost. Slovenski narod je manifestiral, da so odredbe OF edine odredbe, ki jih slovenske narodne množice izpolnjujejo zavestno in brez odlašanja in pomišljanja.«¹³⁰

¹²⁴ Kronika dekliške osnovne šole v Kranju, arhiv IZDG, KZUZ, fasc. 865/III.

¹²⁵ Telefonsko sporočilo orožniške postaje Stražišče, dne 1. decembra 1941 orožniškemu okrožju Kranj, arhiv Muzeja revolucije v Kranju.

¹²⁶ Podatki o delu Partije in narodnoosvobodilnega gibanja na selško-poljansko-škofjeloškem področju do leta 1942; Arhiv CK ZKS, Spomini, fasc. IX./A.

¹²⁷ Poročilo kamniškega orožniškega okrožja dne 24. decembra 1941 namestniku poveljnika redarstvene policije Alpenland, arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 836/II.

¹²⁸ Zapisnik štabnih razgovorov, dne 9. decembra 1941, arhiv Pokrajinskega muzeja NO v Mariboru.

¹²⁹ Telefonsko sporočilo orožniške postaje Celje, dne 30. novembra 1941 orožniški postaji Brežice, arhiv Pokrajinskega muzeja NO v Mariboru.

¹³⁰ Slovenski poročevalec, leto II. št. 28, dne 5. decembra 1941, ponatis, str. 203.

3. januar 1942.

Ker je reakcija pripisovala uspehe plebiscitnih akcij dejstvu, da je OF izbrala dneve, ki »vlečejo«, se je vodstvo OF odločilo, da napove novo plebiscitno akcijo za dan, ki ni vezan na tradicijo in tako dokaže, da ima ljudstvo v resnici na svoji strani. Tako je OF določila 3. januar 1942 kot spominski dan za žrtve osvobodilne vojne, ki so padle v letu 1941. Istočasno je bil 3. januar posvečen vsem tistim, ki so bili v okupatorjevih zaporih in taboriščih, ter tistim, ki so bili preseljeni z domače zemlje.

Neposredno pobudo za komemoracijo sta dala tržaški in ljubljanski proces. V tržaškem procesu, ki je trajal od 1. do 14. decembra 1941, je bilo na zatožni klopi 72 ljudi. Pet obsojencev, ki niso bili pomiloščeni, je bilo 15. decembra ustreljenih. Na ljubljanskem procesu pa so Italijani 16. decembra 1941 obsodili na smrt 6 borcev Krimskega bataljona, med njimi tudi komandanta polbataljona poročnika Ljuba Šercerja, ki je vodil napad na Lož. Smrtna kazen je bila izvršena 22. decembra v bližini Tomišlja pri Igu. Italijani sami poročajo, da so obsojenci pred smrtjo vzklikali: »Smrt fašizmu, živel Stalin, živela Sovjetska Rusija, živela svoboda, živeli slovenski tovariši.«¹³¹ Italijani se jih niso upali pokopati na kraju, kjer so bili ustreljeni, ampak so jih odpeljali v Tržič v Italiji. Na kraj ustrelitve so aktivisti Osvobodilne fronte položili šest vencev z zastavo, ki so jih Italijani raztrgali in poteptali.¹³² Na istem mestu so Italijani našli tudi tri tipkane lističe z gesli narodnoosvobodilnega boja in z gesli, ki povečujejo padle junake.¹³³ Še preden je OF pozvala ljudstvo h komemoraciji, se je na zidovih pojavilo Šercerjevo ime, ljubljanske ulice pa so bile polne trosilnih lističev, posvečenih žrtvam ljubljanskega procesa. Aktivisti Osvobodilne fronte iz Most so po izvršeni smrtni obsodbi nad Šercerjem in tovariši z en meter velikimi črkami prepleskali ograjo tovarne kleja in sedanjega Gradisa z napisi: »Smrt fašizmu — svobodo narodu! — Kri za kri! — Slava tovarišem Šercerju, Kogoju...« Na vsa cestna križišča so na električne žice obesili slovenske zastave s črnim trakom.¹³⁴

Tako kot pri prvih dveh akcijah je tudi sedaj Izvršni odbor OF prebivalstvo pozval z letakom h komemoraciji:

»SLOVENC I!

3. januar 1942 odreja Osvobodilna fronta slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so tekom l. 1941 padle za svobodo slovenskega naroda. Tega dne se bomo spominjali vseh, ki so jih pomorili nemški, italijanski in madžarski zatiralci, vseh, ki jih mučijo po ječah in koncentracijskih taboriščih, vseh, ki so jih pregnali z rodne slovenske grude. Spominjali se jih bomo s toplo ljubeznijo, hvaležnostjo, občudovanjem in z jekleno odločnostjo, vztrajati v borbi proti neza-

¹³¹ Slovenski poročevalec, ponatis, str. 338, op. 272.

¹³² Slovenski poročevalec, leto II. št. 32, dne 30. decembra 1941, ponatis, str. 235.

¹³³ Sporočilo karabinerjev (Compagnia Lubiana Est), dne 25. decembra 1941 Kraljevi kvesturi, arhiv IZDG, RQ fasc. 8/II.

¹³⁴ Jože Mekinda, Osvobodilna fronta v Mostah, Moščanska kronika, Ljubljana 1958, leto II., št. 1., str. 5.

slšanemu nasilju, kateremu je izpostavljen slovenski narod pod okupacijo.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte odreja:

V spomin slovenskih žrtev ne sme biti 3. januarja med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, gledališču ali kinu.

Slava padlim mučenikom!

Slava žrtvam ljubljanskega in tržaškega procesa!

Slava narodnima herojema *Slavku Šlandru*, funkcionarju OF v severni Sloveniji, in *Ljubu Šercerju*, poročniku jugoslovanske vojske in komandantu partizanskega polbataljona!

*Smrt fašizmu — svobodo narodu!*¹³⁵

Ljubljana je množično sodelovala v akciji kot že dvakrat poprej. Boris Kidrič je poročal, da je stvar »...krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slov. zastavicami s črnim žalnim robom, s pozivi Izvršnega odbora in s črno obrobljenimi listki z imeni *Šlandra* in *Šercerja*. ... Zidovi popisani z imeni *Šlandra* in *Šercerja*. Med sedmo in osmo so bile ulice, lokali in gledališča — *prazni*. Stvar je bila nov plebiscit za OF. Pobožni kristjani so bili tako prevzeti, da so ponekod v spomin padlim žrtvam okupatorskega terorja med uro odsotnosti z ulic žgali po hišah in stanovanjih sveče. Ljudje so ulice zapuščali že ob pol sedmih. Pred »Evropo« je bila zbrana množica in čakala na tramvaj, da bi prišla domov ob pravem času. Karabinjerji so s silo izpraznili tramvaje. Nato je pričelo po ulicah vse teči domov. Tudi z dežele prihajajo poročila, da je stoddstotno uspelo.«¹³⁶

Ilegalna tiskarna »Podmornica« je natisnila slike L. Šercerja in S. Šlandra v velikosti razglednic, ki so jih aktivisti razširjali.^{136a}

Poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora priznava, da je akcija uspela. »Prebivalstvo zvesto izpolnjuje navodila, ki jih izdaja komunistični propagandni odbor z letaki, tajnimi dopisi in periodičnimi publikacijami, kakor je znani »Slovenski poročevalec«. Manifestacija, ki jo je odredila Osvobodilna fronta za 3. t. m., je v celoti dosegla svoj namen. Prebivalstvo se je med 19. in 20. uro kompaktno umaknilo iz javnih lokalov

¹³⁵ Original v Muzeju NO v Ljubljani.

¹³⁶ Poročilo Borisa Kidriča Centralnemu komiteju komunistične partije Jugoslavije, dne 7. januarja 1942 o političnem položaju, Zbornik dokumentov NOV VI/2, dok. 3.

^{136a} Ludvik Čarni, Ilegalne grafične tehnike Centralne tehnike KPS v Ljubljani, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik VIII., zvezek 1, Ljubljana 1960, str. 1.

¹³⁷ V rokopisnem oddelku NUK so naslednji letaki in trosilni lističi, ki so jih širili za 3. januar: osrednji letak IOOF za 3. januar, Slava Ljubu Šercerju!, Slava padlim slovenskim borcem!, Slava Slavku Šlandru!, Slava žrtvam!, V boj! Na delo za svobodo! Slava borcem za svobodo!, Slava Šercerju in tovarišem! OF, Za svobodo v Osvobodilno fronto! Smrt fašizmu! Ven z okupatorji! (Štefka Bulovec, Drobni tisk; rokopis ja II. del zbornika »Ljubljana v ilegali«.)

Narodni junak

SLAVKO ŠLANDER

odgovorni funkcionar Osvobodilne fronte v severni Sloveniji in član Centralnega odbora KPS

Ustreljen v Mariboru

Založila OF

Cena 2 L za partizanske vdove in sirote

Razglednica s sliko narodnega heroja Slavka Šlandra, člana Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, ki jo je k plebiscitnemu dnevu 3. januarja 1942 tiskala ilegalna partijska tiskarna »Podmornica«

in ulic. Isti dan so našli tudi številne letake z napisom: »Slava padlim za Slovenijo!« in druge¹³⁷ s prevratno propagandno vsebino.«¹³⁸

V noči na 4. januar so neznanci na Ježici prerezali 35 brzojavnih in telefonskih žic ter tako prekinili telefonsko zvezo Ljubljana—Ježica.¹³⁹ 3. januarja okrog 19.30, so neznanci vrgli pred hišo v Pokopališki ulici št. 5 (Moste) dve petardi, ki sta se brez hujših posledic razpočili sredi ceste.¹⁴⁰

Istega dne ob 14.10 je neznanec poklical po telefonu centralo vojašnice Viktorja Emanuela III. (Belgijska) ter pet minut politično prepričeval in psoval telefonista in oficirja pri telefonu. Na intervencijo vojaške centrale

¹³⁸ Poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora, dne 7. januarja 1942 o položaju v Ljubljanski pokrajini, Zbornik dokumentov NOV VI/2, dok. 129.

¹³⁹ Poročilo Kraljeve kvesture, dne 5. januarja 1942 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/IIa.

¹⁴⁰ Poročilo poveljstva XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 4. januarja 1942 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/IIa.

Razglednica s sliko narodnega heroja Ljuba Šercerja, ki jo je k plebiscitnemu dnevu 5. januarja 1942 tiskala ilegalna partijska tiskarna »Podmornica«

Narodni junak

LJUBO ŠERCER

poročnik jugoslovanske vojske in komandant polbataljona slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet.

Ustreljen 22. XII. 1941.

Založila OF

Cena 2 L. za partizanske vdove in sirote

civilna telefonska centrala ni hotela dati informacij o neznanem propagandistu.¹⁴¹

Tudi 3. januarja je okupator povečal pozornost. Patrulje so ustavljale in preiskovale sumljive osebe ter vdirale v stanovanja in delale hišne preiskave. Več oseb so aretirali zaradi kršitve policijske ure, nekaj pa zaradi širjenja letakov.¹⁴² Vojaška patrolja je tako 3. januarja ob 8.30 zalotila dijaka Feliksa Zajca, ki je na steno podvoza v Zalogu lepil jugoslovanske

¹⁴¹ Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta, Letopis Muzeja narodne osvoboditve, Ljubljana 1958, letnik II., str. 266.

¹⁴² 2. januarja ob 18. uri so karabinjerji v Trnovem aretirali študenta tehnike Franca Ivanška, pri katerem so našli številne jugoslovanske zastavice z napisom Šercer—Šlander. (Poročilo notranje čete XIV. bataljona CCRR, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II). 27. januarja 1942 ga je Vojaško vojno sodišče II. armade obsodilo na 2 leti zavora (TMG, Vol. 2/1942). Istega dne ob 23. uri so v Kosezah aretirali raznašalko časopisov Alojzijo Pirtovšek, pri kateri so dobili enake letake. (Isti vir.)

zastavice. Ko je zagledal patroljo, je zbežal. Vojaki so streljali za njim, ga ranili, ujeli in predali karabinjerjem v Zalogu.¹⁴³

Srednješolska mladina je že pred božičnimi počitnicami počastila dan žrtev s kratkimi govori in enominutnim molkom v glavnem odmoru.¹⁴⁴

Tudi ostali večji kraji v Ljubljanski pokrajini, na primer Novo mesto, kjer so prebivalci med sedmo in osmo uro zvečer zapustili ulice in javne lokale,¹⁴⁵ Kočevje,¹⁴⁶ Črnomelj, Metlika,¹⁴⁷ Stična,¹⁴⁸ Škofljica¹⁴⁹ in drugi, so bili posuti z letaki. V Kostanjevici so našli karabinjerji 3. januarja zvečer dva znaka srpa in kladiva, v velikosti človeka, napisana z barvo.¹⁵⁰ Višnjegorska karabinjerska postaja pa poroča, da so vojaki 14. minometnega bataljona iz Št. Vida pri Stični »... našli na grobu bandita Viljema Stepišnika majhen smrekov venec z malo slovensko zastavico«.¹⁵¹

Za Gorenjsko poroča komandant orožništva, da »je za 3. t. m. sovražnik izdal parolo, naj ljudje v spomin na padle partizane med 19. in 20. uro ne hodijo v javne lokale in na cesto. Po tej paroli so se ravnali zlasti prebivalci Kranja in Škofje Loke«.¹⁵²

Za sedaj še ni podatkov, ki bi pričali, da je bila akcija izvedena tudi na Štajerskem.

Akcija za žrtvami okupatorjevega terorja ni bila enkratna. Ljudstvo je spoštovalo tiste, ki so žrtvovali svoja življenja za svobodo in je ves čas vojne prinašalo cvetje in vence in prižigalo sveče na grobovih padlih. Na grobovih talcev in drugih žrtev so se zbirale velike množice ljudstva, ki so se poklonile spomenu padlih, istočasno pa demonstrirale proti okupatorjevemu nasilju. Tako kot so se na grobovih talcev v Ljubljani zbirali Ljubljančani, je ljudstvo Gorenjske obiskovalo morišče v Dragi pri Begunjah. Za grobove v Dragi pravi neko poročilo, da so jih prvotno obiskovali »... le posamezni svojci usmrčenih in deloma tudi drugi, ki so slučajno prišli v dolino Drage. Zadnje čase pa prihajajo na morišče po vsaki usmrčitvi, zlasti pa ob nedeljah in praznikih, cele karavane iz raznih krajev Gorenjske. Prinašajo vence in cvetje na grobove in prižigajo sveče«.¹⁵³

¹⁴³ Brzjavka poveljstva divizije Granatieri di Sardegna, dne 3. januarja 1942, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁴⁴ Mlada Slovenija, leto I. šte. 4-5, januar 1942, ponatis, Ljubljana 1946, str. 32.

¹⁴⁵ Sporočilo 2. čete XIV. bataljona CCRR v Novem mestu, dne 4. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁴⁶ Sporočilo kočevske čete XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁴⁷ Brzjavka črnomeljske karabinjerske postaje, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁴⁸ Brzjavka višnjegorske postaje XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

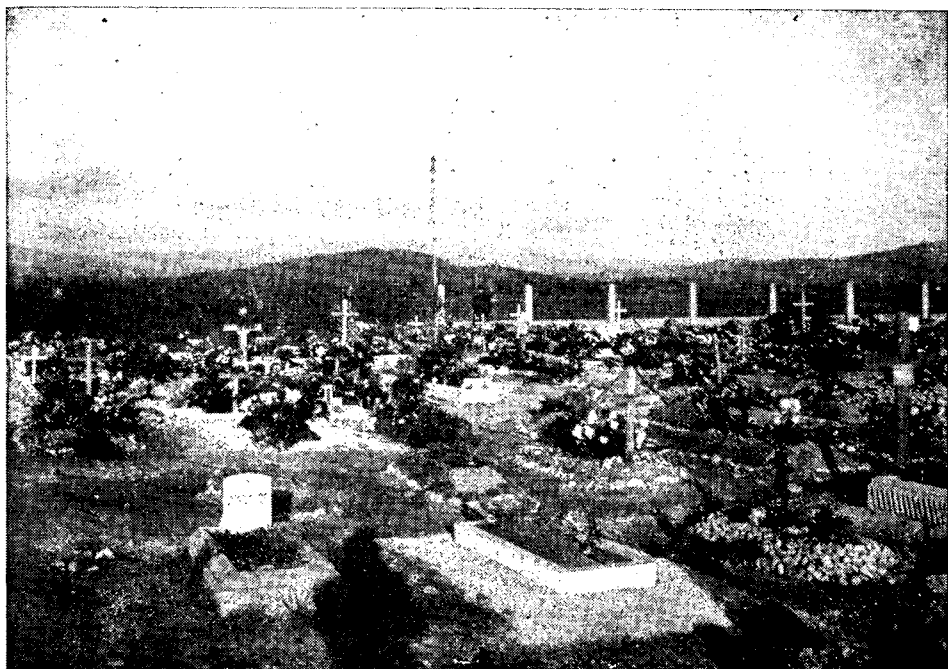
¹⁴⁹ Brzjavka višnjegorske postaje XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁵⁰ Sporočilo novomeške karabinjerske postaje, dne 4. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁵¹ Brzjavka višnjegorske karabinjerske postaje, dne 3. januarja 1942 nadrejenim organom, arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II.

¹⁵² Poročilo komandanta orožništva na Gorenjskem, dne 31. januarja 1942 o partizanskih akcijah in dogodkih januarja 1942 na Gorenjskem, Zbornik dokumentov NOV VI/2, dok. 157.

¹⁵³ Poročilo orožniške postaje v Begunjah, dne 14. aprila 1942 orožniškemu okrožju v Radovljici o manifestacijah slovenskega prebivalstva na okupatorskem morišču v Dragi na Gorenjskem, Zbornik dokumentov NOV VI/II, dok. 157.

Grobovi talcev leta 1942 na ljubljanskem pokopališču.

Proslavam omenjenih praznikov se je po svoje in z lastnimi nameni pridružila tudi reakcija, ki pa v svojih računih ni uspela. Po vsaki akciji je v svojih »ilegalnih« glasilih pisala o izvedbi ter si prilaščala uspehe Fronte. V članku »Višek cinizma«, ki ga je objavil Slovenski poročevalec januarja 1942, je Boris Kidrič obtožil »Jugoslovence« odgovornosti za aprilski zlom, a sedaj, ko vodi ljudstvo oborožen boj proti okupatorju, razbijajo enotnost slovenskega ljudstva ter hinavsko napadajo Osvobodilno fronto. Ko govori o pisanju listov »Naprej zastava Slave« in »Zarja svobode«, pravi med drugim: »Višek cinizma je posvetiti celo stran Draži Mihailoviću, o katerem gospoda dobro ve, da je netil bratomorno vojno v korist Nemcem in Nediću, miti z besedico pa ne omeniti junaških slovenskih partizanov. Višek cinizma je pisati o proslavi 1. decembra, a ne povedati, da jo je odredila, organizirala in izvedla OF. Višek cinizma in groboskrunstva je pisati o narodnem junaku Šercerju in njegovih junaških tovariših, a zavestno molčati, da so bili partizani, hkrati pa potvarjati njihove zadnje vzklike... Poznamo vas, gospoda! Protislovenski in protiljudski ste! Pa tudi proti slogi in enotnosti narodov Jugoslavije ste! Kdor je za enotnost in slogo narodov Jugoslavije, za njihovo bratsko sožitje v sedanjosti in bodočnosti, ta je za herojsko partizansko vojsko, ki edina druží narode Jugoslavije.«¹⁵⁴

¹⁵⁴ Slovenski poročevalec, leto III. št. 4., dne 24. januarja 1942.

Na tem mestu je treba omeniti propadli poskus reakcije, da bi v Ljubljanski pokrajini v sodelovanju z Italijani organizirala 26. januarja 1942 podobno akcijo kot jo je OF za 3. januar. Z letaki so pozivali prebivalstvo, naj. 26. januarja med sedmo in osmo uro zvečer »v počastitev žrtev komunističnih razbojnikov« zapusti ulice in javne lokale. »V celi Ljubljanski pokrajini so ljudje, dobro vedo, da so te žrtve ljudje, ki jih je slovenski narod obsodil in izpljunil, napolnili ulice in javne lokale, da pokažejo svoj prezir do teh žrtev kot tudi organizatorjev tega praznika. Okupatorji so hoteli s silo, z nasilnim zapiranjem lokalov, streljanjem, pretepi in aretacijami, odvzemanjem legitimacij itd. doseči svoj namen. V Novem mestu so ljudje demonstrativno proti običaju ob tej uri napolnili vse ulice. Okupatorji so jih veliko aretirali, med ostalimi tudi precej srednješolcev in profesorjev...«¹⁵⁵

Slovenski poročevalec piše, da se je ta zamisel porodila v glavi Avgusta Praprotnika.¹⁵⁶ V strahu pred represalijami OF in ker mi bila prepričana v uspeh, ni reakcija v nobenem od svojih glasil akcije 26. januarja napovedala. Ko pa je akcija propadla, se je umaknila, naprtla neuspeh Italijanom in pisala, da sta Ljubljancane »... začela vežbati v »disciplini« OF in italijanska okupatorska oblast.«¹⁵⁷

7. februar 1942.

Tri pomembne obletnice v mesecu februarju, vezane na borbena tradicijo kmečkih punitov, ljudsko in slovansko politiko pesnika Franceta Prešerna in zavezniško sovjetsko Rdečo armado, so vplivale na sklep Izvršnega odbora OF, da je proglasil 7. februar 1942 za slovenski narodni praznik vse-slovsanske vzajemnosti.

Na proslavo je Izvršni odbor OF pozval z naslednjim letakom, ki so ga pred praznikom razširili aktivisti:

»SLOVENCII!

Letošnji februar je za Slovence pomemben v treh ozirih:

Obletnico Prešernove smrti (8. februar) obhajamo v najhujši sužnosti, obenem pa v letu, ki naj uresniči Prešernovo nesmrtno napoved: »Največ sveta otrokom sliši Slave.«

Obletnico Gubčeve smrti (15. februar) obhajamo v letu, ki bodi leto dokončne zmage slovenskega naroda in slovenskega delovnega človeka, borečega se stoletja za svojo pravdo.

Hkrati je letošnji februar mesec slavnih zmag tiste armade, ki tudi nam Slovencem s svojo junaško borbo uresničuje Gubčevo in Prešernovo misel — Rdeče delavsko-kmečke armade Sovjetske zveze.

V znamenje teh treh nad vse pomembnih dejstev odreja *Izvršni odbor OF: 7. februar se proglašja za slovenski narodni praznik oselslovsanske enotnosti.*

¹⁵⁵ Mlada Slovenija, leto II. štev. 3-4, dne 10. februarja 1942, ponatis, str. 51-52.

¹⁵⁶ Slovenski poročevalec, leto III. štev. 6, dne 8. februarja 1942.

¹⁵⁷ Dokument, leto II., št. 6, dne 30. januarja 1942, v rokopisnem oddelku NUK, B II. 2036.

V proslavo vseslovanske enotnosti pod vodstvom bratskega nam velikega ruskega naroda odloča Izvršni odbor OF:

dne 7. februarja 1942 ne sme biti med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču ali kinu.

Kdor tega odloka ne bi izpolnil, ga bo slovenski narod, ki se bori za svojo dokončno in trajno osvoboditev, smatral za narodnega izdajalca.

Živel 7. februar, slovenski narodni praznik vseslovanske enotnosti pod vodstvom velikega ruskega naroda!

Živela sloga in enotnost narodov Jugoslavije!

Živela sloga in enotnost vseh slovanskih narodov!

Živel veliki ruski narod, baklonosec slovanske in človečanske svobode!

Živela Sovjetska Zveza!

Živela naslonitev slovenskega naroda na ZSSR!

Živela slavna Rdeča delavsko-kmetska armada!

Živel Stalin!

„Največ sveta otrokom sliši Slave,
tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosti vol'jo vero in postave.“¹⁵⁸

Grazioli je uresničil grožnje, ki jih je po prvi plebiscitni akciji izrekel na seji konzulte 5. novembra 1941, da bo prihodnje take akcije preprečil s tem, da bo policijsko uro prestavil na zgodnejši čas. 6. februarja 1942 je bila Ljubljana prelepljena z velikimi lepaki, ki so oznanjali, da bo policijska ura v dneh od 7. do 16. februarja že od 17.30 (prej je bila ob 20.30) do 6.30 zjutraj.¹⁵⁹

S tem, da je italijanski okupator prestavil policijsko uro za tri ure nazaj, je sicer preprečil izvedbo plebiscitnega dela akcije, hkrati pa je priznal, da je brez moči proti Osvobodilni fronti.

Ljubljana je, kakor je zapisal Slovenski poročevalec, z mavdušenjem sprejela odredbo Izvršnega odbora OF, da proslavi 7. februar. »... Ljubljana se je pričela pripravljati, da manifestira tudi na zunaj svojo ljubezen do bratskega ruskega naroda, do njegove hrabre Rdeče armade ter da javno počasti svojega največjega pesnika, ki je prvi gledal na slovanstvo z naprednega in pravilnega stališča. Ulice in hiše so bile vsak dan popisane s parolami: Živela SSSR, Živela OF, Živel Timošenko, Živel Stalin, Živeli slovenski partizani, Smrt fašizmu, Živela slovanska skupnost, Slovan, na plan! Po zidovih so bili... celi Prešernovi stihi: »Največ sveta otrokom sliši Slave!« — Ni bilo hiše in kotička, kjer ne bi bilo napisana SSSR in OF in njenega znaka. Slovenske zastavice so bile v teh dneh raztresene na stotine tisoč, nalepljene na šipe, na vrata, na žlebove, obešene na drevje... Čeprav so okupatorji nagnali vse svoje ljudi na ceste in ulice, da preprečijo izvedbo proslave, ni vse to pomagalo nič. Četudi so streljali na tiste,

¹⁵⁸ Original v Muzeju NO v Ljubljani.

¹⁵⁹ Original v Muzeju NO v Ljubljani.

DISCIPLINA

della circolazione e degli esercizi pubblici

L'Alto Commissario per la provincia di Lubiana,

visto il R. D.-L. 3 maggio 1941-XIX, n. 291, vista l'ordinanza 30 ottobre 1941-XX, n. 135, sulla disciplina della circolazione e degli esercizi pubblici,

ordina:

Art. 1

Nei giorni dal 7 al 16 febbraio 1942-XX, in tutta la provincia, il divieto di circolazione è anticipato alle ore 17.30 ed ha termine alle ore 6.30 del mattino.

Tutti i negozi, gli esercizi pubblici ed i locali di pubblico spettacolo chiuderanno, nel periodo suddetto, alle ore 17.

Art. 2

I contravventori sono puniti, quando il fatto non costituisca più grave reato, in via amministrativa con la speciale procedura contemplata all'ordinanza 26 gennaio 1942-XX, n. 8, con l'aggiunta da 100 a 1000 lire e, nei casi più gravi, con l'arresto fino a due mesi.

Art. 3

La presente ordinanza entra in vigore dalla data della sua pubblicazione nel Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana.

Lubiana, 6 febbraio 1942-XX.

L'Alto Commissario — Visoki komisar:

Emilio Grazioli

PREDPISI

za promet in javne obrate

Visoki komisar za Ljubljanske pokrajino na podstavi kr. ukaza z dne 3. maja 1941-XIX št. 291,

glede na naredbo z dne 30. oktobra 1941-XX št. 135 o predpisih za promet in gostinske obrate,

odreja:

Člen 1.

V dneh od 7. do 16. februarja 1942-XX se v vsej Ljubljanski pokrajini razširja prepoved prometa na čas od 17.30 ure do 6.30 ure (zjutraj).

Vse trgovine, vsi gostinski obrati in vsi lokali za javne prireditve se morajo v označeni dobi zapirati ob 17. uri.

Člen 2.

Kršitelji se kaznujejo, če dejanje ni huje kaznilo, upravno po posebnem postopku, določenem v naredbi z dne 26. januarja 1942-XX št. 8, v denarju od 100 do 1000 lir, v hujših primerih pa z zaporom do dveh mesecev.

Člen 3.

Ta naredba stopi v veljavo z dnem objave v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino.

Ljubljana dne 6. februarja 1942-XX.

Italijanski razglas proti praznovanju dneva vseslovanke vzajemnosti 7. februarja 1942, ki ga je z odlokom odredila Osvobodilna fronta

ki so pisali,¹⁶⁰ in vso noč in ves dan brisali in praskali po zidovih ter prisili hišnike in hišne lastnike¹⁶¹ ter tudi mimoidoče pasante z napetim orožjem v roki, da so brisali napise in pobirali zastavice in letake,¹⁶² so bili še

¹⁶⁰ 6. februarja zvečer je italijanska patrolja v Čampovi ulici zasledovala neznance, ki so na okno neke zasebne hiše risali znak SSSR. Pri tem so ustrelili 66-letno Marijo Peternel. (Jutranje poročilo Kraljeve kvesture, dne 7. febr. 1942 Visokemu komisariatu, arhiv IZDG, fasc. 3/IIa).

¹⁶¹ Ljubljanske ulice so bile v tej akciji tako popisane, da je bil visoki komisar 8. februarja 1942 prisiljen izdati odlok, po katerem je bil »... vsak lastnik prizadete hiše, trgovine ali javnih obratov dolžan, da vsak dan poskrbi in to na vsak način pred 11. uro dopoldne, da se taki napisi in risbe odpravijo...«. (Odredba visokega komisarja, dne 8. februarja 1942, arhiv IZDG, VK, fasc. 1a/II.)

¹⁶² Poleg osrednjega poziva IO OF so shranjeni v rokopišnem oddelku NUK še naslednji trosilni listki: Zastavica z zvezdo in tiskanim Prešernovim verzom: »Edinost, sreča, sprava k nam naj nazaj se vrnejo, otrok, kar ima Slava, vsi naj si v roke sežejo, da oblast in z njo čast ko pred spet naša bodo last!«; Živela enotnost slovanskih narodov! Živela borba za svobodo!; Naj zdrobe njih roke sponse, ki jih še teže! (Glej op. 20.)

isti dan novi, še lepši napisi, še več novih zastavic. Vse to se je stopnjevalo vsak dan... Na dan 7. februarja je bilo največ napisov, drevje je bilo okrašeno s slovenskimi partizanskimi zastavicami. Po mestu so visele velike slovenske partizanske zastave (na Napoleonovem trgu, v Trnovem, na šišenski novi cerkvi, v Mostah in drugod).¹⁶³

Radio Osvobodilne fronte¹⁶⁴ je 7. februarja posvetil Prešernevemu dnevu celo oddajo, ki je trajala tričetrt ure. Oddajo so spremljale partizanske pesmi, himna in Naprej zastava Slave. Na kraju oddaje se je govornik zahvalil fašističnim oblastem, ker so prestavile policijsko uró in tako omogočile prebivalstvu, da je poslušalo oddajo.¹⁶⁵

6. februarja ob 21. uri je skupina neznancev streljala v bližini bolnišnice. Na istem kraju je bilo opaziti tudi nekaj svetlobnih raket. Zato je bil vojaškim osebam dan alarm, ki je trajal do ene ure ponoči. Na vseh nevarnih mestih ob progi in na železniški postaji v Ljubljani so bili vojaki ves čas v pripravljenosti.¹⁶⁶ Naslednjega dne ponoči pa je vojaška patrolja ob železniški progi, v bližini pokopališča na Viču, našla okrog 2,700 kg želatine z vžigalnim detonatorjem. Promet je bil ustavljen za 2 uri. V bližini so našli tudi 3 kg težko mino, pripravljeno za eksplozijo.¹⁶⁷

V soboto, 7. februarja, je vladalo v šolah svečano razpoloženje. V razredih so visele okrašene Prešernove slike, dijaki so v odmorih peli narodne pesmi in imeli priložnostne govore. Na učiteljski proslavi ni bilo, ker so ga Italijani že zjutraj obkolili in začeli s preiskavami. Ker je učiteljskišnikom zato odpadel pouk, so praznik še lepše proslavili. Napredni učiteljskišniki so se zbrali pred Prešernovim spomenikom in se z enominutnim molkom poklonili velikemu pesniku. Nato so skupaj odšli na posebno interno proslavo.¹⁶⁸

V nedeljo dopoldne, 8. februarja, na obletnico Prešernove smrti, sta organizirala SKOJ in Mladinska OF polaganje vencev in šopkov na Prešernov spomenik, pred katerim se je zbrala velika množica mladine. Ljudje, ki so prihajali od maše iz frančiškanske cerkve in ostalih delov mesta, so se zbirali v vedno večjem številu in bili veselo presenečeni nad dejanjem ljubljanske mladine. Italijanska straža pri spomeniku je telefonirala po pomoč. Kmalu so pridrveli fašisti, ki so se zagnali v množico, bili ljudi s puškinimi kopiti in streljali, da bi jih razgnali. Nato so se lotili še vencev in šopkov, jih trgali, teptali in metali v Ljubljano. S tem so pokazali svojo kulturo, predvsem pa to, da so bile njihove obljube o spoštovanju kulturnih tradicij slovenskega naroda le prazne besede.¹⁶⁹

¹⁶³ Slovenski poročevalec, leto III., št. 7, dne 14. februarja 1942.

¹⁶⁴ Pobudo za izdelavo tajne radijske postaje OF je dal Tone Tomšič že julija 1941. Prvič je Radio OF — »Kričač« oddajal 17. novembra 1941. Oddaje so bile vsak ponedeljek, sredo in petek zvečer, po 15 minut. Zadnja oddaja je bila 5. aprila 1942. Italijani so pobrali prebivalstvu radijske sprejemnike in zato oddaja »Kričača« ni imela več poslušalcev ter je prenehala.

¹⁶⁵ Oddaje Radia OF, arhiv IZDG, XI. CA, fasc. 774.

¹⁶⁶ Diario storico delegazione trasporti militari Trieste za 6. februar 1942, arhiv IZDG.

¹⁶⁷ Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta, Letopis Muzeja narodne osvoboditve, leto II., št. 2, str. 272.

¹⁶⁸ Glej Mlada Slovenija, leto II., št. 5 z dne 20. februarja 1942, ponatis, str. 57.

¹⁶⁹ Glej Slovenski poročevalec, leto III., št. 7, dne 14. februarja 1942; Mlada Slovenija, leto II. št. 5, dne 20. februarja 1942, ponatis, str. 57; Zapisnik razgovora

Dore Klemenčič — Maj. Mladinska komemoracija pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani 8. febr. 1942
Olje, 1955, reprodukcija

V Novem mestu je borbena skupina, ki je šla potem v partizane,¹⁷⁰ na predvečer praznika zažgala italijansko garažo, v kateri so bili štiri avtomobili in dve motorni kolesi. Vojski in gasilec se je sicer požar posrečilo pogasiti, vendar je bilo za približno 20.000 lir škode.¹⁷¹

V Št. Jerneju na Dolenjskem so se na praznik pripravljali dalj časa. Na Prešernov dan maj bi na vseh vzpetinah šentjernejske občine zaplapolale slovenske zastave. Lado Majzelj je v času, ko je bil šentjernejski cerkovnik v gostilni, ukradel cerkvene ključe, posul cerkev s trosilnimi listki, v zvonik pa obesil slovensko zastavo. Isti večer je uspela tudi akcija Vinka Štembergerja, ki je v Št. Jerneju na trgu, pred pisarno fašističnega kapocentra, strgal fašistično zastavo. Bruno Frančič, ki je pozneje padel kot partizan, je v zvoniku cerkve na Otoku-Drama obesil slovensko zastavo. Zastavi sta viseli tudi na velikem orehu v Dol. Stari vasi in cerkvenem zvoniku, kjer jo je obesil Jože Piletič. Stanko Kušljan-Ferdo je hotel obesiti zastavo na smreko na šentjernejskem sejmašču, a ga je italijanska patrolja pregnala.¹⁷²

bivših članov borbene grupe, ki je delovala v Trnovem v letih 1941/42, 26. marca 1956, arhiv IZDG.

¹⁷⁰ Miloš Hočevar, Ljubljana, ustni vir. Zapisnik sestanka bivših dolenjskih aktivistov 28. februarja 1958, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

¹⁷¹ Jutranje poročilo Kraljeve kvestre, dne 8. februarja 1942 Visokemu komisarjatu, arhiv IZDG, VK, fasc. 3/IIa.

¹⁷² Lado Majzelj, Pripombe k zapisniku sestanka bivših dolenjskih aktivistov 28. februarja 1958, arhiv IZDG (Gradivo za mladinski zbornik).

Plebiscitna akcija Osvobodilne fronte 7. februarja, ki je zajela Ljubljano in nekatere kraje Ljubljanske pokrajine, je bila zadnja te vrste. Dosežen je bil glavni namen: pokazati trdnost in enotnost slovenskega ljudstva v Osvobodilni fronti. Zato OF plebiscitnih akcij ni več napovedala in organizirala. Če bi bile pogostejše, bi lahko postale že formalnost in ne bi imele zaželenega učinka niti na okupatorja niti na prebivalstvo.

Medtem se je približala pomlad 1942, ki je prinesla partizansko ofenzivo in prvo slovensko osvobodeno ozemlje.

PLEBISCITE ACTIONS OF LIBERATION FRONT IN 1941—1942

Summary

On the initiative of Communist Party of Slovenia, the Slovene people's Liberation Front organized four plebiscite actions between October 1941 and February 1942: on the occasion of certain memorial days, Liberation Front called the Slovenes to leave the streets and all public places between 7 and 8 p. m., as a protest against German, Italian and Hungarian occupation of the Slovene territory. The Slovenes obeyed the call. The »hour of silence« kept on those occasions clearly showed whom the great majority of the population sided with. Besides that, the population showed its attachment to Liberation Front and demonstrated against the occupier and the reactionaries by strewing the streets with thousands and thousands of leaflets and small Slovene flags, writing mottoes and drawing signs on the walls and by acts of sabotage. Liberation Front began with those actions at the time of its first rising, notwithstanding the fact that the Axis States were then at the summit of their power. Those deeds were a great moral help to the Partisan's army in Slovenia.

The first plebiscite action took place on October 29th 1941, on the anniversary of the downfall of the former Austro-Hungarian empire in 1918. Liberation Front was then fast becoming a »State within the State«. The population complied with its summons while it did not heed the occupier's. A few days before, especially in the night from October 28th to 29th, the streets in Ljubljana and other places of the so-called »Ljubljana Province« and Styria were strewn with leaflets and paper flags bearing the red star, and the walls were covered with mottoes of the Liberation struggle. In Ljubljana, the manifestation had a great success: in the town there fluttered many national flags with the red star, and at 7 p. m. streets and public places were left quite empty. After 8 p. m. people literally rushed again into the streets and public places, thus showing how consciously they had acted. Even the Italian occupier mentions the plebiscite character of the deed in his official reports. The author quotes those documents. Liberation Front organized a second action on the First of December 1941, on the anniversary of the proclamation of the State of Serbs, Croats and Slovenes in 1918. As that date was the national holiday of former Yugoslavia, the Liberation Front chose it in order to prevent the reactionary nationalists from using it towards their own ends. The action went on as a manifestation for unity and fraternity between Yugoslav nations and against the return of the former regime. At the appointed time, again people left the streets and public places; in Ljubljana, an incident all arranged by the Italians caused a few casualties. In Gorenjska (Upper Carniola), the Cankar battalion made an end of seven traitors on that same day. At the University and in the Ljubljana and Novo mesto high schools, students stood up at 10 a. m. and kept a minute silence in honour of the holiday. Of course several hundred students were expelled from school.

The Slovene reactionaries, who — as Boris Kidrič had it — madly ground their teeth, explained the success of Liberation Front plebiscite actions by saying that the former tradition had been kept up. Therefore, Liberation Front proclaimed January 3rd as a national holiday. That date had nothing to do with former Yugoslavia or any tradition. The holiday was dedicated to those who had died for the people's freedom during the year 1941, to those who were being tortured by the enemy in jails and concentration camps and to those whom the occupier had expelled from their homes and own country. The plebiscite of January 3rd met with a complete success and reaction did suffer a new political defeat. The walls were covered with the names of fallen heroes, streets and roads were strewn with hundreds of Slovene flags framed in black; streets and public places were empty as they had been on the two previous occasions.

The fourth and last plebiscite action was on February 7th 1942, as the holiday of Slav solidarity. The chosen date was the anniversary of the death of Matija Gubec leader of the great peasant rising in the 16th century, the anniversary of the death of France Prešeren, the greatest freethinker Slovene poet and the anniversary of the creation of the Soviets' Red Army. There were as usual inscriptions on the walls and other manifestations; but the »hour of silence« that gave the holiday its plebiscite character failed, the Italians having prevented it by moving to 5,30 p. m. the curfew hour.

The next day, anniversary of Prešeren's death, the Union of Communist Youths laid flower wreaths at the foot of Prešeren's monument in Ljubljana. The fascists rushed out of barracks near by and scattered the crowd, firing and striking with gun butt ends.

Those plebiscite actions, specific to Slovenia were not kept up because they were no more needed; but they had quite reached their aim which was to show that the great majority of the Slovenes stood up firmly and as one man by the side of Liberation Front and the rebellion against the occupier, that had begun in July 1941.